

O istorie subiectivă a mea ca sociolog

Nu cred că biografia mea ca persoană este prea interesantă. Biografia mea ca sociolog s-ar putea însă să prezinte un anumit interes, cel puțin pentru o mai bună înțelegere a epocii ca un cadru al dezvoltării sociologiei. Am scris în consecință această autobiografie și cu un sentiment de datorie față de comunitatea sociologică care s-a format și dezvoltat în condiții dificile până în 1989 și cu care sunt solidar ca membru al ei. Există multe stereotipuri față de evoluția sociologiei în regimul socialist. Experiența, pe care eu ca sociolog am avut-o, nu este singulară, ci probabil este în multe privințe similară cu experiența tuturor colegilor din generația mea.

De ce subiectivă ? Pentru că ea redă ideile mele nu din punctul de vedere al celorlalte idei, într-o relație analizabilă obiectiv de către un observator exterior, ci în cadrul subiectiv în care ele au fost generate. Este o istorie în care acțiunile mele de sociolog și rezultatele lor sunt redată împreună cu intențiile, cu speranțele și, de ce nu, cu iluziile care le-au pus în mișcare și le-au orientat.

Opțiunea pentru filozofie

Opțiunea pentru facultatea de filozofie, pe care am făcut-o la 16 ani, a reprezentat o soluție la o criză morală a adolescenței. În perioada confuză a anilor '50 eram obsedat de căutarea unui sens. Școala era o realitate oarecum dată, în care existam. Era un instrument necesar, dar care în sine prezenta o atractivitate destul de limitată. Ea nu oferea răspunsul la întrebările mele, ci reprezenta un mijloc care, în sine, nu mă entuziasma prea tare. Pe la 15 ani, elev în clasa a 9-a, cu un an înainte de terminarea liceului, intrarea la facultate a devenit o preocupare. Nu aveam nici un proiect care să mă atragă în mod special. La sugestiile insistente ale mamei optasem pentru medicină. Examenul de intrare era pe atunci, ca și apoi, foarte dificil. În consecință am început să mă pregătesc după manuale mult superioare celor din liceu, cu o anumită disciplină care nu era caracteristică stilului meu de licean.

Incertitudinile existențiale ale adolescenței se focalizau tot mai mult asupra organizării societății. Imaginea confuză a realității sociale devenise pentru mine o sursă importantă de anxietate.

Mediul în care m-am format era cel al micii intelectualități/ funcționari/ muncitori din categoria ridicată. Această categorie socială avea în societatea socialistă a acelei perioade o poziție incertă, asociată mai mult cu temeri decât cu oportunități. Mediul social din jurul meu, așa cum îl percepeam, era mai degrabă confuz moral, dominat de forțe vag agresive, care se exercitau nu direct în propria mea experiență, ci la o anumită depărtare încețoșată. Lucrurile grave care se întâmplau făceau obiectul unor discuții dintre adulți, purtate cu voce scăzută, întrerupte de apariția noastră a copiilor din grija de a ne proteja.

În acest context s-a conturat treptat o criză morală difuză. Inconsistența morală a mediului social reprezenta o sursă continuă de neliniște și insatisfacție. Societatea în care urma să trăiesc mi se părea moral inacceptabilă și difuz amenințătoare, iar logica ei îmi scăpa complet.

În acel moment, o discuție întâmplătoare cu Stanciu Stoian (mama se recăsătorise cu el în 1954) avea să-mi marcheze evoluția. A fost o discuție în care îmi

exprimam insatisfacția față de "ce se întâmplă în societate" și imposibilitatea de a-i înțelege logica. Nu știu care a fost intenția tatălui meu în acel moment, dar bănuiesc că pentru a-mi oferi o sursă de lămurire asupra sensului societății în care trăiam mi-a dat o broșură a lui Stalin, *Materialismul dialectic și istoric*. Mai târziu aveam să înțeleg că această broșură era povestirea simplificată, la modă, a ideologiei comuniste. Bănuiesc că intenția a fost de a-mi oferi o sursă de răspunsuri la nelămuririle teoretice cu privire la sensul societății în care trăiam. Lectura acelei broșuri a avut asupra mea un impact neașteptat. Nu era importantă calitatea ei intelectuală. Dincolo de simplificarea ei, de care eram vag conștient, am găsit pentru prima dată o explicație sintetică, logică a semnificației proiectului societății socialiste. Era primul meu contact cu formularea unui proiect filozofic, politic și moral al organizării sociale, care oferea câteva principii simple, ordonatoare ale unei experiențe morale confuze. Nu o justificare a ceea ce se întâmpla, ci un cadru de referință. În fapt singurul la care avusesem acces. Nu știu cât m-a convins acel text, dar el mi-a deschis un domeniu – cel al filozofiei – cu promisiunile sale de a-mi oferi o înțelegere a ceea ce se întâmplă în lume, o poartă spre răspunsurile la întrebările care mă obsedau. Sau, poate și mai exact, promisiunea unui instrument intelectual cu care să produc eu însumi clarificarea necesară. Și acest lucru mi-a limpezit și opțiunile profesionale de viitor. Am abandonat ideea medicinei și am optat pentru filozofie. Ce tip de profesie va produce o asemenea facultate nu îmi era clar deloc și de fapt nici nu mă interesa. Ceea ce mă interesa era mai degrabă șansa de a înțelege mai bine ce se întâmplă în jurul meu. Dacă cunoștințele pe care școala mi le oferise până atunci mi se păreau puțin relevante, pentru prima dată cunoașterea ca atare a început să mă pasioneze.

Un stil de gândire specific reacțiilor de criză

Am intrat la Facultatea de Filozofie a Universității București în 1957. De la început am tratat această opțiune ca o vocație personală. Aș putea spune că raportarea mea la masa de material filozofic cu care am intrat în contact a fost una moral-filozofică, iar nu tehnic-profesională. Ceea ce căutam eu era mai mult cristalizarea propriei mele înțelegeri, decât filozofia ca obiect de exercițiu profesional. Diversitatea ideilor cu care intram în contact nu mi se păreau a fi în ea însăși importantă. Niciodată nu am luat sistemele filozofice foarte în serios. Ele îmi apăreau mai degrabă instrumente pentru construcția sensului moral-filozofic pe care îl căutam. Filozofia marxistă, așa cum ne era prezentată atunci, mi se părea a fi în linii generale acceptabilă. În calitate de concepție generală despre societatea în care trăiam era fără competiție. Sistemele filozofice de care luam cunoștință la istoria filozofiei, și din care citeam cu plăcere, îmi creau însă impresia de ceva prăfuit, puțin semnificativ pentru viața modernă. În ele însele nu candidau la a-mi capta interesul. Percepția difuză a multiplelor mizerii economice, morale, politice cu care mediul social era saturat, paradoxal, a generat creșterea credibilității proiectului marxist care promitea construcția unei noi societăți, mai raționale, mai morale și, nu în ultimul rând, mai democratice. Aș putea caracteriza starea mea de spirit din acea perioadă ca fiind un fel de idealism marxist teoretic, dublat de rezerve critice puternice, deși nu sistematic articulate, față de realitatea societății socialiste. Proiectul marxist mă atrăgea, dar politica comunistă practică îmi stârnea mari nedumeriri. Aceasta îmi părea a fi mai degrabă o cută a istoriei, plină de mizeriile produse de primitivism și incultură, de o configurație geo-politică particulară.

De la început am avut față de ideile cu care intram în contact o atitudine specifică, care s-a consolidat pe parcursul vieții. Aș numi această atitudine *chartezian moderată*. Toate ideile erau demne de considerat, dar raportate mereu la propria mea judecată. Totul trebuie supus îndoielii tale critice. Dincolo de orice îndoială este libertatea absolută a ta ca gânditor de a asimila critic ceea ce consideri a fi valid. Conștiința limitelor inevitabile ale oricărui subiect gânditor mă împingea spre evitarea unei atitudini critice radicale. Eram dispus să accept o masă mare de idei, multe dintre ele conștient provizoriu, pentru că nu aveam argumente de a le respinge. Era vorba de o anumită pezumție de corectitudine pe care eram dispus să o acord oricărei idei, desigur, până la proba contrarie. În principiu însă nimic nu consideram a fi definitiv. Ideile nu mi se păreau a fi piese de muzeu, față de care trebuie să te apropii cu respect și venerație. Ideile celorlalți aveau pentru mine o singură semnificație: candidate la statutul de a deveni, prin acceptare, propriile mele idei. Cele care din diferite motive nu intrau într-o astfel de competiție, cu care istoria filozofiei era de altfel plină, reprezentau mai degrabă curiozități cu care nu merita să-mi bat prea mult capul. De aceea sistemele de gândire în sine nu m-au atras niciodată. În toate căutam elemente care să-mi servească propriei mele gândiri. Și literatura nemarxistă o parcurgeam cu aceeași speranță: a găsirii unor idei care puteau fi preluate. Am fost de la început caracterizat printr-o lipsă completă de smerenie intelectuală, asumându-mi dreptul meu de gânditor de a stabili ce este adevărat și ce nu pentru mine. Deși aveam un respect special pentru autorii marxști, nu vedeam nici un motiv de a-i trata cu o altă măsură.

Primele îndoieli

Dincolo de lumea cărților se plasa o lume reală plină de neliniști, amenințări și lucruri de o iraționalitate tulburătoare. În 1957-58, ca rezultat al reacției împotriva revoluției maghiare, facultatea de filozofie a fost zguduită de puternice cutremure politice: procese politice kafkiene, studenți exmatriculați și chiar arestați, cadre didactice sancționate și marginalizate pe temeuri care mi se păreau a fi arbitrar și abuzive. Toate aceste evenimente nu-mi păreau a decurge din natura proiectului socialist, ci aveau mai degrabă surse obscure despre care în literatura disponibilă nu găseam nici un indiciu. Societatea socialistă reală se plasa, din rațiuni care nu îmi erau clare, la o mare distanță de proiectul teoretic al marxismului. Nu puteam admite că toate mizeriile din jur sunt efecte ale unui irațional aleator, ci bănuiam că sunt produse ale unor mecanisme, a căror natură nu o înțelegeam.

Personal nu pot spune că simțeam o insecuritate politică semnificativă. Opțiunea mea ideologică de principiu pentru proiectul marxist îmi crea un anumit sentiment de siguranță. Semnale neliniștitoare veneau însă în mod continuu. În jurul meu, colegi de facultate erau subiect al unor procese politice pentru vini care cu ușurință puteau să-mi fie atribuite și mie. Prin anul 2 am fost chemat la grupa de partid a anului și mi s-a cerut să "iau atitudine" împotriva unui coleg. Nu țin minte despre cine era vorba și despre ce. Era ceva minor: cred că absențe sau așa ceva. Ce m-a deranjat a fost impunerea forțată. Nu am luat 'atitudine' și am fost chemat să "fiu tras la răspundere" în fața grupei de partid.

Opțiunea mea filozofică nu a fost dublată de vreun activism politic. Probabil că o istorie particulară a contribuit la aceasta. Prin clasa a 10-a, toată clasa a fost convocată la sectorul UTC să fim primiți în masă. Întâmplarea a făcut ca să nu nimeresc în ziua respectivă sediul UTC. Toți colegii mei au fost primiți în UTC. Eu am fost reprogramat

pentru o dată ulterioară. Probabil că între timp s-a schimbat linia politică, urmare a evenimentelor din Ungaria. Eram fiu de intelectual. După ce am fost întrebat despre categoria socială a părinților, am avut impresia că atitudinea comisiei s-a schimbat brusc: de ce am "creastă" (pe atunci era moda) ? care a fost ultima notă luată (cam mică) ? Să iau note mai mari și pe urmă voi fi chemat din nou. Desigur că nu am mai fost chemat. Așa se face că eram singurul student de la filozofie care nu eram membru UTC. Nu participam la ședințe, nu am primit funcții politice de conducere. De abia prin anul 3 am fost primit în UTC.

Anul 1964-65 a constituit pentru mine un moment crucial. Facultatea de Filozofie a fost scena unui proces politic stupid. La revolta morală s-a adăugat un dezgust definitiv pentru politica regimului socialist.

De la filozofie la etica

Imi plăcea filozofia, dar o anumită insatisfacție față de capacitatea ei de a explica ce se întâmplă în jurul meu începuse să se acumuleze. Era ceva care nu mergea în lume și nici în filozofie. În anul 4 sau 5 profesorul Niculae Bellu ne-a ținut un curs de etică. Era ceva hegelian care până la urmă spunea că trăim în cea mai bună lume morală posibilă: un fel de evoluționism, combinat cu șiretenia hegeliană a istoriei. Dar tematica eticii ca atare m-a cucerit pentru că ea se înscria mai precis în perimetrul intereselor mele existențiale. Ea îmi sugera că problemele sociale sunt mai degrabă de natură morală.

După terminarea facultății în 1962 am fost reținut ca preparator la catedra de etică, pentru a lucra cu profesorul Bellu. Speram că etica îmi va da răspunsul la neliniștile mele în legătură cu dezordinile din lume.

Textele lui Marx mă atrăgeau din două puncte de vedere: ca o teorie a societății și ca o morală umanistă radicală. Ele nu puteau însă explica realitatea societății socialiste în care trăiam. Marile lucrări de etică mi se păreau că ar putea să îmi ofere răspunsurile: Aristotel, Platon, Kant, Hegel și, ceea ce era la modă, Sartre. Citeam cu nerăbdare. Nu aș putea spune că citeam cu atenția și disciplina celui care vrea să devină specialist în etică, ci mai mult cu interesul celui care caută răspunsuri la propriile sale întrebări. Curând s-a instalat sentimentul că nu prea este mare lucru de găsit aici. Marile sisteme etice, dincolo de frumusețea construcției lor teoretice, nu conțineau răspunsuri la întrebări morale care mă frământau. În plus, postura de preparator al profesorului Bellu devenea tot mai inconfortabilă. Aveam, personal, un respect deosebit pentru el. În etică însă nu puteam comunica. În 1964 am trecut ca asistent la catedra de Filozofie. Tineam seminarii de filozofie la Facultatea de limbi străine. Nu mă interesau în mod deosebit, dar îmi plăcea independența intelectuală. Catedra de filozofie condusă de profesorul Tudor Bugnariu oferea un climat de absolută libertate intelectuală. Imi continuam lecturile în arii destul de variate: filozofie generală, epistemologie, filozofie socială, etică. A fost o perioadă de căutări mai degrabă umane decât profesionale. Din punctul de vedere al unui program profesional, lecturile erau mai degrabă întâmplătoare. În această perioadă mi s-a consolidat un stil de lectură: lectura orientată de interesul problematic, iar nu tematic. Citeam ce credeam că ar putea să-mi ofere un răspuns la întrebările mele și abandonam de îndată ce mă lămuram cu privire la tipul de răspuns pe care lectura respectivă mi-l putea oferi. Nu eram foarte interesat de infrastructura în sine a abordărilor. Preocupările sociale și morale au început să mă conducă spre sociologie, domeniu care, atunci, îmi era încă confuz și oarecum marginal. La început ele mergeau cam la nivelul lui Gurvich, adică un fel de sociologie filozofică.

De la filozofie la sociologie

În 1966 m-am înscris la doctorat. Profesorul Tudor Bugnariu a reprezentat o întâlnire fundamentală pentru mine. Nu atât din punct de vedere intelectual-tehnic, cât intelectual moral. Era întruchiparea moralei intelectuale: grije, delicatețe, acceptare a căutărilor tale. Pentru evoluția mea intelectuală, momentul acela a fost important, pentru că mi-a deschis o nouă cale. Tema tezei de doctorat, așa cum o formulasem inițial, era caraghioasă, dacă o judec din perspectiva actuală. Atunci, însă, ea a reprezentat un program de lucru extrem de fructuos. Era ceva vag despre *mecanismele constituirii comportamentului uman*. O temă la interferența eticii, psihologiei, sociologiei. Nu eram interesat în granițele disciplinare, ci căutam abordări relevante pentru aria problematică care mă interesa: cum se constituie comportamentul uman. În mod special eram interesat cum se constituie normele morale, cum se impun ele, în ce condiții sunt sau nu respectate. Problema normelor era crucială pentru mine atunci pentru că ea conținea o problemă mai generală: raționalitatea morală individuală și colectivă, exprimată prin valori și norme *versus* comportamentul real. Însăși formularea acestei teme a reprezentat o ruptură definitivă cu etica. Etica avea ca obiect un bine abstract. Dar tematica eticii îmi părea tot mai mult a nu avea nici o comunicare cu realitatea. Mi se părea tot mai evident că acțiunea umană este ghidată în primul rând de alte forțe decât de conștiința morală. Prin 1964-65 ajunsesem la concluzia că în etică nu pot fi găsite răspunsurile care mă interesau. Nu era însă clar domeniul în care trebuia să le găsesc: pe undeva prin psihologie, psihologie socială, sociologie, antropologie. Domeniile nu îmi erau prea distincte, dar nu aceasta era important. În acel moment am luat o decizie și mai importantă prin consecințele sale: să rup definitiv cu filozofia. Nu aici trebuia să caut adevărul meu, ci în științele social-umane. Forma de doctorat cu frecvență mi-a dat posibilitatea de a mă rupe simbolic și de practicarea filozofiei. Nu mai era nevoie să predau seminarii de filozofie. Din punctul de vedere al moralei profesiei, această ruptură era foarte importantă. Puteam să mă desprind de un trecut și să intru într-un alt viitor.

Fiind liber de obligații profesionale, am petrecut enorm de mult timp în bibliotecă. Lecturile erau în continuare ghidate de ideea relevanței. Am inclus însă și lucrările clasice ale sociologiei. Printre altele am descoperit domeniul psihologiei sociale a organizațiilor. Lucrarea care m-a impresionat în mod special a fost a lui March și Simon, *The Organizations*. Teoria raționalității limitate aplicate la organizații mi s-a părut a reprezenta o deschidere majoră în sociologie. În acea lectură se originează un interes de lung termen pentru raționalitatea socială ca factor explicativ, care avea să se finalizeze în 1990 cu cartea *Incertitudinea*. Lucrarea m-a impresionat și prin tentativa sa de construcție mai riguroasă a teoriei.

Pentru a realiza lucrarea de doctorat aveam nevoie de un cadru teoretic sociologic foarte general. Unele elemente le găsisem în Marx, dar nu suficiente. După încercări repetate, încheiate cu o insatisfacție tot mai consolidată, de a mă lămuri cu teoria lui Parsons, pe atunci cel mai influent sociolog american, am descoperit cu mare interes lucrările lui R.K.Merton. Aș putea spune că trei sociologi au avut o influență fundamentală asupra mea: Marx, Merton și Herbert Simon.

Prima lucrare: Activitatea normativă

În 1968 am terminat lucrarea de doctorat (*Activitatea normativă în psihosociologia organizării*) și am susținut-o în 1969. În 1972, ea avea să apară ca o carte, substanțial micșorată, cu titlul *Metoda normativă în psihosociologia organizării*. Publicarea ei s-a datorat lui Pompiliu Caraion, redactor la Editura Științifică, un sociolog care nu a reușit să se realizeze la adevăratele sale potențe datorită anilor petrecuți în închisoare, dar cu o vocație și dăruire de excepție.

Lucrarea propunea un exercițiu în ceea ce numeam 'teoria organizării sociale' sau 'teoria sociologică abstractă'. În fapt ambiția ei era să contribuie la dezvoltarea unei paradigme a organizării sociale. O asemenea teorie trebuia să identifice principiile și componentele universale ale organizării sociale, aplicabilă oricărui fenomen social, în orice context social. Această paradigmă sociologică îmi părea a oferi un cadru explicativ problemei de care mă ocupam: care este rolul normelor în constituirea și funcționarea sistemelor sociale ? cum se constituie normele ? care sunt caracteristicile activității de impunere socială a normelor ? care sunt factorii care fac ca normele să nu fie foarte adesea respectate ? există sisteme sociale complet "normale", adică care sunt constituite integral prin aplicarea normelor ? Părăsind holismul lui Parsons, am urmat sugestiile lui Merton. Punctul de pornire nu era societatea globală, ci 'activitatea socială', ca celulă constitutivă a vieții sociale. Activitatea, individuală și colectivă, era considerată a fi elementul fundamental din care întreaga viață socială se constituie. Societatea se constituie de jos în sus. Sistemele simple interacționează, compun sisteme mai complexe, cu propria lor logică. În acest cadru teoretic se puteau defini atât *normele comportamentale* cu funcția lor, cu posibilitățile și limitele lor de acțiune, cât și natura și mecanismele de constituire a comportamentului deviant. Modelul explica, într-o manieră funcționalistă, de ce normele sunt respectate într-un mod variabil.

Dincolo de calitatea analizei, pe care nu eu sunt în poziția de a o evalua, lucrarea era foarte originală. Din câte știu, este singura încercare în sociologie de a analiza activitatea normativă ca o metodă de a rezolva problemele sociale, cu avantajele și dezavantajele ei; cu posibilitățile și limitele sale structurale. Principala contribuție, spre deosebire de structural-funcționalismul 'cuminte', era demonstrația că, deși normele sunt vitale pentru funcționarea societății, un anumit grad de anormalitate a sistemelor sociale este nu numai inevitabil, dar și funcțional. Și, mai departe, urmăream nu numai activitatea de producere și impunere a normelor, dar și modul în care sistemele sociale tolerează și se adaptează la situațiile de anormalitate.

Relația cu sociologia în formare

Ca rezultat al dezghețului ideologic ce a urmat criticii stalinismului în Uniunea Sovietică, în toate țările socialiste sociologia a început să fie readusă în atenția publică. Ea exprima speranța în creșterea raționalității sociale și a democrației, dar și o nouă iluzie ideologică și chiar un instrument de luptă politică. În România, renașterea sociologiei a avut loc într-un context special. În primul rând erau încă activi câțiva dintre cei mai importanți reprezentanți ai școlii sociologice gustiene (Henri Stahl, Traian Herseni și alții), la care se adăugau și mulți dintre foștii lor studenți. Aceștia reprezentau primii entuziaști ai renașterii sociologiei. S-au adăugat mulți tineri care credeau că sociologia va deveni un puternic instrument de schimbare a societății socialiste sau, pur și simplu, o profesie promițătoare. Este de înțeles că o asemenea nouă mișcare intelectuală nu putea să aibă loc, în contextul represiv al regimului socialist român al timpului, 'fără permisiune de la partid' și fără o umbrelă politică protectivă puternică.

Omul politic cheie a fost Miron Constantinescu. Activist comunist din ilegalitate, cu o lucrare de licență în sociologie luată înainte de război, dar cu opțiunea marxistă dogmatică a mișcării comuniste a timpului, el a reprezentat în primii ani ai comunismului românesc una dintre personalitățile politice tipice: dogmatic, un luptător politic dur, implicat puternic în rivalitățile din conducerea partidului din anii '50. Mizând pe gruparea Ana Pauker și Chișinevski, fusese marginalizat politic de către Gheorghiu-Dej. După moartea acestuia, Miron Constantinescu încerca să reocupe poziții politice importante. Impresia mea a fost că preluarea de către el a rolului de conducere în procesul de relansare a sociologiei românești a fost făcută din rațiuni în primul rând politice. Avea nevoie de un instrument în jocul său politic pentru putere. Indiscutabil, el a facilitat relansarea sociologiei, a oferit un suport politic important, dar nu a fost niciodată mentorul său.

În ceea ce mă privește, am ajuns la sociologie nu în contextul acestei mișcări colective de relansare a sociologiei. Aș putea spune că am descoperit sociologia în bibliotecă, citind lucrări occidentale, ca etapă a procesului meu de clarificare teoretică. Eram așa de absorbit de propria mea dezvoltare intelectuală, încât aproape că nu am dat vreo atenție procesului de relansare socială și politică a sociologiei. Proiectul lui Miron Constantinescu îmi stârnea mai degrabă îngrijorare și repulsie. El, ca persoană, nu-mi producea câtuși de puțin încrederea. Nu se încadra în nici un chip în imaginea mea de intelectual. Probabil că o caracterizare care i-a făcut-o tatăl meu mi-a rămas adânc în minte: un om politic periculos și teribil de ranchiunos. Destul de mulți dintre oamenii pe care îi adusesese nu mi se păreau a fi interesanți intelectual, fapt care îmi stârnea și mai mult rezerva. Nu am fost atras niciodată de festivismul noii acțiuni. Am participat o dată sau de două ori la ședințele laboratorului de sociologie (cred că așa se numea), dar mi se păreau subțirele intelectual și, în mod special, mă indispunea o anumită obediență față de 'patron' manifestată de unii participanți. În plus, eu eram concentrat pe lecturi în domenii teoretice fundamentale și pe construcția propriei mele teorii. Eram prea bucurat de noua mea libertate cucerită și puternic pătruns de spiritul anti-autoritar al științei autentice, încât nu prea mă tenta apropierea de noua școală de sociologie.

Dincolo de interesul pe care mi-l stârneau cărțile de sociologie, începeam să resimt tot mai acut lipsa contactului cu realitatea socială. Imaginea mea despre ceea ce se întâmplă în realitatea socială era sever limitată, iar cărțile nu puteau să fie o sursă suficientă pentru aceasta. O anumită foame de "teren" a reprezentat o caracteristică constantă a evoluției mele, alternativ cu interesul pentru construcția teoretică. În acest context l-am cunoscut pe Traian Herseni. Traian Herseni reprezenta o figură aparte în contextul relansării sociologiei, fiind recunoscut, alături de Henri Stahl, ca cel mai reprezentativ supraviețuitor al școlii sociologice de la București. După o destul de îndelungată detenție, el ocupa poziția de șef al secției de Psihologie socială industrială în Institutul de Psihologie. Citisem cu multă plăcere cartea pe care o scrisese împreună cu Mihail Ralea - *Sociologia succesului*. În ciuda recunoașterii sale ca sociolog de anvergură, era complet marginalizat de Miron Constantinescu, care avea pentru el o ură viscerală, greu de înțeles. Nu numai că nu a căutat să-l atragă în noul grup de sociologi, dar nici nu l-a solicitat să predea la noua secție de sociologie, fapt care pentru Herseni era teribil de frustrant. Am început să particip la cercetările de teren organizate de Traian Herseni, conștient fiind că acest act mă îndepărtează de grupul 'oficial' de sociologie. Prin anii 1966-67 am participat la monografia Boldeștiului.

Terminarea lucrării de doctorat a precipitat reconsiderarea perspectivelor mele profesionale. În 1968, când lucrarea a fost finalizată, ar fi trebuit să-mi reiau activitatea la catedra de filozofie. Decisesem însă, ca un gest de onestitate intelectuală, să rup complet cu filozofia. Renunșasem la filozofie ca profesie și mă identificasem complet cu sociologia. Nu mă mai vedeam reîntors la predarea filozofiei. Mutarea la Catedra de sociologie nu mi se părea o soluție realistă, deși mi-ar fi plăcut. Colaborarea cu Herseni mă îndepărtase de catedră, dar trebuie să mărturisesc că resimțeam un sentiment de frustrare pentru faptul că nu fusesem solicitat să predau la sociologie. Consideram că sunt deja foarte avansat în sociologie în comparație cu mulți dintre cei care fuseseră selectați. Dar nici nu mă atrăgea perspectiva intrării în grupul lui Miron Constantinescu, având certitudinea că acest lucru mi-ar fi îngăduit libertatea intelectuală pe care o consideram vitală pentru propria mea dezvoltare.

În acel context am luat o decizie care i-a surprins pe mulți: am trecut ca cercetător la Institutul de Psihologie, la secția condusă de Herseni. Mi se părea că aici voi avea oportunități de a mă dezvolta ca sociolog, iar colaborarea cu acesta mi se părea a oferi un cadru foarte bun pentru dezvoltarea mea profesională. Trecerea mea în cercetare a fost motivată și de o împrejurare politică. În 1965 la Facultatea de Filozofie s-a declanșat un proces rușinos împotriva unor studenți care făcuseră unele reflecții critice în perioada alegerii noului secretar general al partidului după moartea lui Gheorghiu-Dej. În sine, lucrul nu era ceva neobișnuit, pe atunci: se discuta foarte frecvent despre nevoia ca la conducerea partidului să vină un intelectual. Totul se petrecea pe fondul unui proces de deschidere ideologică destul de rapidă. Climatului din învățământ se schimbase, promovându-se o rapidă deschidere către Occident și o reconsiderare a largi zone ale științei și filozofiei. În acel context de început de schimbare a atmosferei, a venit ca un trăznet procesul. Se pare că el a fost inițiat de o anumită grupare din securitate, ca parte a unor planuri obscure de luptă internă pentru putere. Câțiva veleitari din facultate au marșat imediat, văzând posibilitatea de a pune mâna pe puterea politică din facultate. Evenimentele au fost absolut umilitoare. Facultatea de Filozofie, pentru care aveam un anumit respect, se transformase într-un câmp de luptă pentru obținerea puterii, în care opresiunea politică risca să devină instrumentul unei lupte mizere interne. Faptul că la această grupare de filozofi marginali s-a alăturat profesorul Constantin Nicuță, un monument hâtru de duplicitate, cu o importantă poziție în catedra de sociologie, m-a îndepărtat și mai mult afectiv de facultate. Evenimentele de atunci nu le-am considerat doar o simplă întâmplare locală, ci un semnal alarmant asupra viitorului. Am început să am temeri profunde în legătură cu limitele deschiderii ideologice și politice de la începutul anilor '60. Am avut intuiția că urma o perioadă confuză, în care stilul dictatorial era departe de a fi exclus. Evenimentele din 1968, prilejuate de invadarea Cehoslovaciei, mi-a confirmat previziunile. În entuziasmul neangajării României în invazie, am fost șocat de apariția pentru prima dată a portretului lui Ceaușescu în cadrul unei manifestații. În acel moment am fost sigur că începe o nouă perioadă de dictatură personală. Am considerat de datoria mea să protestez public împotriva procesului mizerabil din 1965. La o adunare de alegeri de partid din 1968, când comitetul care patronase procesul și-a terminat mandatul, am propus să i se dea acestuia un vot de blam pentru rolul său în evenimentele din facultate. Am avut sentimentul că mi-am îndeplinit o datorie morală și am fost satisfăcut că marea majoritate a colegilor au reacționat pozitiv. Nimeni nu se aștepta, și nici eu, ca o asemenea propunere să fie acceptată. Plecam deci din Facultate și pentru a mă feri de ceea ce estimam că va fi o închidere progresivă ideologică.

Filozofia nu îmi părea numai ca ceva care nu mă mai interesa ca profesiune, dar și ca un loc cu risc politic în creștere.

Prin trecerea mea la Institutul de Psihologie, apropierea posibilă de catedra de sociologie fusese anulată complet. Imi aduc aminte că prin '69 am scris un articol foarte acid în *Era socialistă* la adresa unor practici sociologice: un activism naiv și ineficient, redus la culegerea de sugestii minore de la populație și oferite ca soluții sociologice. Am auzit că articolul l-a înfuriat teribil pe Miron Constantinescu. Si nu era de mirare, pentru că foloseam ca material de analiză exemple din produsele proiectelor patronate de el. Imi aduc aminte că la o sesiune științifică de la Pitești, intrând în sală, el a dat mâna cu toți. Pe mine m-a sărit cu o ostentație vizibilă.

Relația mea specială cu Miron Constantinescu explică și o altă opțiune pe care este important să o limpezesc. In primele lucrări publicate am utilizat frecvent termenul de *psihologie socială* sau *psihosociologie* pentru a desemna domeniul în care lucram. Intr-o anumită măsură acest termen exprima o preferință reală pentru includerea în analizele sociologice și a acumulărilor din psihologia socială, dar în principal el conținea o distorsiune intenționată. In percepția mea Miron Constantinescu avea o vocație monopolistă agresivă: nu putea accepta o sociologie în afara "școlii" sale. Pe atunci existau mari posibilități politice de blocare a publicării lucrărilor celor indezirabili. Pentru a evita o asemenea posibilă reacție, am decis să utilizez termenul de psihologie socială/ psihosociologie în titlurile diferitelor lucrări.

Eliberarea intelectuală

Probabil că obsesia de a căuta în știință răspunsuri la problemele care mă frământau a stat la baza considerării libertății intelectuale ca o condiție morală elementară a unei gândiri eficiente. De abia însă după 1964, când am intrat în noul câmp al sociologiei, aș putea spune că m-am eliberat intelectual structural. In primul rând m-am eliberat de filozofie. In al doilea rând, m-am eliberat de Marx. Incă din 1964, pentru mine sociologia devenise știință pur și simplu, un câmp al diferitelor contribuții, fără vreun privilegiu. Marx încetase să fie filozoful-profet, devenind om de știință, sociolog, alături de alții. Această atitudine nouă nu mi-a schimbat deloc preferința pentru teoria sa. Obligația elementară a omului de știință este să fie subiect liber, care se raportează fără partizanat la o teorie sau alta. Lucrearea de doctorat era o expresie a acestei eliberări. Cadrul teoretic al acesteia era în fapt o dezvoltare a paradigmei mertoniene.

In 1968 o revistă curajoasă din Iași, *Cronica*, a promovat, pe fondul unei orientări mai generale de eliberare ideologică, o discuție asupra **criticii filozofice**, mai precis a relației dintre marxism și alte filozofii. In locul criticii de delimitare și respingere, practică până atunci, se promova tot mai mult ideea unei critici de deschidere, bazată pe *valorificarea* în interiorul marxismului a ideilor pozitive din alte filozofii. Problema nu se referea numai la filozofie în sensul strict al cuvântului, ci la gândirea social-politică în general. Soluția care se contura mi se părea însă conservatoare. Am scris un articol pentru *Cronica* intitulat "*Critica filozofică*" în care argumentam un alt punct de vedere. Marxismul nu este Filozofia, cu F mare, ci una dintre filozofii în câmpul filozofiei ca disciplină. Ideea fundamentală era că în filozofie, marxismul nu trebuie privilegiat în mod artificial. Revista ieșeană s-a speriat de radicalitatea articolului și nu l-a publicat. In schimb l-a publicat o revistă bucureșteană cu o largă audiență – *Contemporanul*. Publicarea lui s-a datorat lui Ion Drăgan care lucra la această revistă și avea totodată o

poziție influentă în partid. Poziția articolului acum pare mai degrabă banală. Atunci a avut însă o audiență cu totul neașteptată. Am primit telefoane de felicitare de la o mulțime de oameni, din domenii foarte diferite. Nu știu dacă toți acceptau un asemenea punct radical pe atunci, dar am fost plăcut surprins că acest studiu a avut un ecou cu totul neașteptat, fiind considerat ca un gest eliberator, ca deschiderea unei noi căi în care gândirea se delimitează de ideologie și se reîntoarce la propria sa condiție. În ciuda radicalismului articolului, semnificativ este că nu a existat nici o reacție publică negativă. Doar I.C.Gulian a cerut Ministerului învățământului scoaterea mea din Universitate, dar demersul său nu s-a bucurat de un suport semnificativ. Am înțeles că Centrul universitar de partid, în care activau și câțiva filozofi, nu a susținut o asemenea cerință. Ceea ce este sigur este că la conducerea de partid am rămas cu o anumită imagine de ceea ce mai târziu se va numi "dizident". Dar atunci acest lucru însemna cu totul altceva decât spre sfârșitul perioadei socialiste.

Pentru mine acest articol era frustrant dintr-un anumit punct de vedere. Intrasem într-o discuție dintr-un domeniu – filozofia – care nu mă mai interesa și pe care îl abandonasem. Dar pe atunci problema marxismului se punea în cadrul foarte general al filozofiei. Mi se părea a fi de datoria mea să mă pronunț în mod special asupra situației din sociologie, noul meu domeniu. Așa se face că am scris un nou articol, *Marxism și sociologie*, cred că și mai radical. Aici făceam distincția netă dintre știință și ideologie. Relativizarea sociologiei marxiste, ca o sociologie printre altele, era și mai net exprimată. Articolul a apărut imediat în *Cronica*, care se simțea rușinată că nu avusese curajul să publice primul articol. Reacția la acest nou articol a fost mai redusă. Sociologii erau mai puțini. Cred că se resimțea și influența lui Miron Constantinescu care impunea o evoluție a sociologiei mai cuminte ideologic. Pentru mine însă acesta a fost un prilej de a-mi prezenta public opțiunea fundamentală în sociologie. Așa cum afirmam clar în acel articol, eu mă defineam ca sociolog, iar nu ca sociolog marxist. În plus, încercam să pun filozofia la locul ei. Pretenția filozofiei marxiste de a explica natura și societatea era categoric respinsă. Societatea era, din punct de vedere științific, obiectul legitim al sociologiei. Filozofia științifică nu avea decât un sens metaforic: de filozofie făcută în acord cu știința, dar nu de teorie științifică.

Experiența de la Institutul de Psihologie: înapoi la Universitate

Perioada de aproximativ un an și jumătate petrecută în Institutul de Psihologie a fost nici pe departe așa cum mă așteptam una de dezvoltare profesională rapidă, ci mai degrabă prilej de experiență amară. Venisem aici pentru a găsi un loc în care să mă pot dezvolta ca om de știință liber, un loc presupus a fi mult mai sigur de intruziunile ideologice, și nimerisem într-o structură ierarhică îngălată și capricioasă, la mare distanță de atmosfera de libertate și corectitudine din Universitate. În primul rând am fost șocat de mediocritatea organizațională a institutelor Academiei, producătoare, în termenii metaforei lui Goya, de monștri. Colaborarea cu Herseni a fost și ea departe de ceea ce mă așteptam. El era un sociolog autentic, cu intuiția fenomenului social, dar nu avea o metodă de cercetare riguroasă. Teoretic, era mai degrabă un erudit decât un constructor. Am beneficiat de multe lucruri din contactul cu Herseni. În primul rând experiența Boldești. Experiența satului a fost foarte importantă, dar colaborarea la asamblarea monografiei a fost o dezamăgire: atât cu privire la viabilitatea monografiei ca metodă, cât și la capacitatea lui Herseni de a coordona o echipă largă de cercetare. O experiență fundamentală am avut-o în participarea la lucrarea condusă de Herseni în

cadrul programului național din acea perioadă de organizare științifică a producției și a muncii. Pentru prima dată am luat contact cu întreprinderea românească, atât la nivelul de jos, al muncitorilor, cât și la cel de sus, al conducerii. La aceasta s-a adăugat și experiența de la Combinatul Chimic Făgăraș. În același timp am acumulat și o experiență negativă importantă. Mi-am dat seama de pericolul de atunci al sociologiei: iluzia și pretenția de a ști să abordeze și să soluționeze probleme complexe, doar în virtutea pregătirii generale de sociolog. Pentru unii, sociologia părea să fie o baghetă magică: era suficient să atingi cu ea o temă și, ca prin minune, aceasta se clarifica. Deși citisem câteva lucrări fundamentale în sociologia organizațiilor, mă simțeam în mare măsură diletant atunci când încercam să analizez întreprinderea.

Ipostaza de subaltern al lui Herseni devenise pentru mine sufocantă. În 1969 am luat decizia de a pleca din Institutul de Psihologie. Modul în care Herseni a înțeles să se despartă de mine ca membru al echipei lui mi-a lăsat un gust amar, dar despărțirea științifică se făcuse de mult.

Unde să merg ? Aveam deja teza de doctorat terminată, probabil prima sau oricum printre primele teze de sociologie. Aveam unele publicații care se bucuraseră de apreciere. Acumulasem importante lecturi în sociologie. Aveam o experiență de cercetare empirică apreciabilă. În plus, rupsesem cu filozofia în mod definitiv. Mă lămurisem și cu atmosfera institutelor de cercetare care negau condiția esențială a omului de știință – libertatea – înlocuind-o cu o birocrație autoritară arbitrară a micilor ierarhii interne. Singura soluție care mi se părea posibilă, în ciuda reținerilor mele fundamentale, era Catedra de sociologie a Universității condusă de Miron Constantinescu. Cu multe rețineri am solicitat o audiență la acesta. De față a fost și Tiberiu Bogdan, pe atunci directorul Centrului de sociologie al Universității. Miron Constantinescu m-a primit cu o anumită bunăvoință (în limitele stilului său personal), oarecum neașteptată pentru mine. I-am expus pe scurt problema: pregătirea pe care o aveam, publicațiile, decizia de a lucra în sociologie, dorința de a pleca de Institutul de Psihologie și, dacă este posibil, de a intra în catedra de sociologie. Ținând seama de ura patologică pe care el o avea pentru Herseni, am considerat că nu este nici corect și nici demn să pomenesc de evoluția relațiilor mele cu Herseni și, cu atât mai mult, de conflictul cu acesta. De altfel aveam certitudinea că știe foarte bine despre acest lucru, fapt care și explica de ce mă primise. După ce am terminat expunerea mea, Miron Constantinescu m-a întrebat doar un singur lucru: "al cui om ești, al lui Herseni sau al meu". Întrebarea fusese pusă cu un cinism la care nu mă așteptam. Am luat-o ca o jignire inacceptabilă și cu toată reținerea de care eram capabil am dat un răspuns destul de încurcat despre independența omului de știință, despre faptul că "nu sunt omul nimănui". Vădit nemulțumit, mi-a zis că deocamdată nu se pune problema venirii mele în catedră. Pot să intru în Centrul de sociologie, desigur ca simplu cercetător, și apoi vom mai vedea. I-a dat dispoziție lui Tiberiu Bogdan să-mi facă actele. Am plecat mai mult furios decât umilit și am decis să refuz oferta, deși habar nu aveam unde voi merge. Pe atunci Centrul nu reprezenta mare lucru. Avea doar câțiva tineri pe care bănuiam că nu voise să-i oprească în catedră și alții mai vârstnici care nu mi se păreau semnificativi. I-am spus lui Tiberiu Bogdan că refuz oferta. Acesta mi-a spus cu tonul caracteristic, mai degrabă glumeț dar și serios, să nu fac o asemenea prostie: patronul se va supăra foc și, de altfel, el îmi promitea că va rezolva rapid trecerea la catedră. Am persistat în refuz, devenind conștient de pericolul pentru noua mea libertate de gândire: am realizat că oriunde, la Centru sau la Catedră, intram la un nou stăpân.

Am insistat asupra relațiilor mele cu Miron Constantinescu, nu pentru că ele ar fi fost cât de cât importante pentru formarea mea ca sociolog, dar pentru că explică multe lucruri din evoluția mea profesională. În primul rând aici se găsește explicația pentru care până în 1990 am fost mai degrabă un sociolog singuratic, fără contacte sistematice cu Catedra de sociologie a Universității sau cu Institutul de sociologie. În 1974 am fost invitat să țin un curs la secția de sociologie, dar niciodată nu mi s-a adresat invitația să vin la catedră. Colaborările mele cu ceilalți sociologi, și au fost foarte multe, s-au realizat în cadre informale, strict colegiale. În mod special în cele două proiecte de cercetare empirică pe care le-am inițiat: dezvoltarea socială a întreprinderii și calitatea vieții.

Ceea ce m-a ajutat foarte mult, diminuând sentimentul de izolare intelectuală, l-a constituit faptul că soția mea lucra și ea în sociologie și epistemologia sociologiei: teoria sociologică a lui Raymond Aron, conceptul de funcție în sociologie și antropologie culturală (lucrarea de doctorat), și mai apoi în psihologia socială. Am participat deasemenea împreună la cercetările de teren organizate de Herseni.

Și în acest moment critic pentru mine m-a ajutat profesorul Tudor Bugnariu. Mi-a propus să revin, ca lector, la Catedra de Filozofie. Am acceptat imediat, deși acest lucru contravenea exact motivelor pentru care părăsisem cu un an și jumătate în urmă facultatea: mă reîntorceam la catedra de filozofie, urmând să predau filozofia, unde riscul ideologic era în creștere. Am considerat însă că este pentru acel moment, soluția cea mai bună.

Printre filozofi: continuarea cercetărilor în sociologie

Reîntors la Catedra de Filozofie în 1970, am început să predau filozofia, dar cercetările le-am făcut în sociologie. La început a trebuit să fac un efort de a alege câteva teme de filozofie și de a concepe un curs relativ coerent. Dar efortul nu era prea mare pentru că urma să predau filozofia nu la Facultatea de Filozofie, ci la Facultatea de Limbă engleză.

În acea perioadă eram captivat de sociologia organizațiilor, continuând, de data aceasta mai sistematic, lecturile începute cu ocazia lucrării de doctorat. Citeam foarte mult și am considerat că este important să contribuie la difuzarea în țara noastră a acestui corp de cunoștințe. În consecință am lucrat în primii ani ai lui '70 la o lucrare al cărui principal obiectiv era să difuzeze cunoștințele de sociologie a organizațiilor în România, dar și cu intenția de a racorda acest corp de cunoștințe la ceea ce credeam eu că este important într-o perspectivă mai generală: o sociologie a organizării sociale. Cartea a apărut la Editura politică în 1974 cu denumirea *Psihosociologia organizării și conducerii*.

În 1973-74, după peripeții greu de imaginat, am obținut o bursă Ford în SUA, la Institute for Social Research, Ann Arbor, Michigan. A fost un an foarte productiv pentru mine. Am citit mult, am participat la conferințe, am avut contacte cu mulți sociologi importanți. Acolo am lucrat în principal în două direcții. În primul rând, am adunat un larg material legat de o preocupare mai veche asupra raționalității în incertitudine și a modului în care ea contribuie la modelarea fenomenelor sociale. Am citit tot ceea ce s-a putut pe această temă, în toate sferile: începând cu sociologia, teoria organizațiilor, psihologia socială, analize ale procesului de decizie, psihologie. Am reușit chiar să elaborez o primă variantă a unei cărți pe această temă, de aproximativ 120 pagini. O temă în care eram foarte interesat în acel moment se referea la relația dintre incertitudine și stilul de conducere. Ideea a pornit de la o discuție a unui studiu realizat

de un olandez în vizită la Institute for Social Research. Era un studiu care voia să testeze empiric ipoteza că în condiții de incertitudine, stilul democrat este mai probabil, iar în condiții de certitudine stilul autoritar este mai probabil. De fapt ipoteza era pe linia unor lucrări foarte influente pe atunci în sociologia organizațiilor. Rezultatele empirice erau confuze, tinzând mai degrabă să infirme ipoteza. Mi s-a părut că întreaga teorie era prost construită și, în discuții, am propus o contrateorie. Intuiția mea din acel moment, care va sta la baza lucrării de mai târziu, era că trebuie reconsiderat conceptul de incertitudine. Am sugerat două tipuri de incertitudine: o *incertitudine ireductibilă*, în legătură cu care decidentul nu poate întreprinde demersuri cognitive de reducere semnificativă, decizia trebuind să fie laută în condiții de incertitudine severă, și o *incertitudine reductibilă*, în care decidentul, prin eforturi de cunoaștere suplimentară, poate lua o decizie pe baze cognitive mai solide, deși nu neapărat certă în sensul clasic al cuvântului. A doua idee era că în condiții de grup, luarea deciziilor în diferite tipuri de incertitudine dezvoltă forme distincte de organizare a relațiilor sociale. Stilul de conducere era tratat ca un instrument de luare a deciziilor în condiții de incertitudine variabilă. De fapt teoria își găsea rădăcini în cercetările mele mai vechi legate de stilul de conducere. Bob Zajonc, pe atunci directorul Centrului de psihologie socială din ISR, a fost încântat de teoria mea și mi-a pus la dispoziție condițiile de a realiza un experiment de laborator pentru a o testa.

A doua preocupare a fost să continui documentarea în sociologia organizațiilor, fără a avea însă un proiect concret de cercetare în acest domeniu. Am fost în mod special interesat de "dezvoltarea umană a organizațiilor" originată în lucrările lui Likert și de teoria distribuției controlului în organizații a lui Arnold Tannenbaum cu care mă împrietenisem. Având o mulțime de date și acces la calculator, am făcut totodată și unele studii asupra structurii satisfacției cu munca. Cercetările întreprinse la Făgăraș îmi sugeraseră unele ipoteze pornind de la care am început să realizez unele dezvoltări în acest domeniu.

Veștile din România erau tot mai proaste, dar în sensul așteptărilor. După mini-revoluția culturală din 1972, închiderea ideologică a regimului continua în ritm rapid, deși cu unele fluctuații. M-am întors în țară cu multe temeri, dar și cu un grad ridicat de motivație de a-mi continua activitatea.

Prin 1974-75 mi s-a dat cursul de *Materialism istoric* la secția de filozofie. Ceva mai târziu am predat și un curs special de *Filozofie a istoriei*. Ambele cursuri le-am publicat: *Materialism istoric* (Tipografia Universității, 1977), *Filozofia istoriei* (Editura Științifică, 1981). Cursul de materialism istoric era un curs strict teoretic: fără ideologia comunistă și cu atât mai mult fără documentele de partid. El avea câteva obiective. În primul rând să demoleze mitul așa numitului materialism dialectic și istoric și al marxismului ca filozofie. Era un curs despre teoria sociologică a lui Marx, bazat pe textele lui Marx, eliminând dezvoltările de tip rusesc din așa numitul materialism istoric. Accentul cădea pe metodologia lui Marx de analiză a fenomenelor sociale și pe compararea teoriei sale cu alte teorii din sociologie. Și acum cred că este o prezentare bună a teoriei sociologice a lui Marx. În *Filozofia istoriei* făceam o analiză mai degrabă sociologică a timpului în știință, a modelelor de gândire a temporalității, a abordărilor dinamicii sociale în filozofie, dar mai ales în sociologie. Aceste cursuri erau mai degrabă un mod de a face sociologie pentru filozofi, sub pălăria obligatorie a filozofiei. O asemenea abordare nu mi se părea deloc lipsită de riscuri și nu credeam că avea perspective în situația de atunci.

În același timp am încercat să continui studiile în domeniul teoriei organizării sociale. În 1977 am publicat o nouă carte – *Strategiile dezvoltării sociale*. Cartea era ceva diferit decât titlul indica: o culegere de studii largi pe teme destul de diverse. În primul rând, un studiu la care țin foarte mult, apreciat de mulți colegi, despre *teoria problemelor sociale*. Apoi două studii care redau rezultatele unor cercetări din SUA: geneza stilurilor de conducere în condiții de incertitudine și semnificația indicatorilor de satisfacție.

Eram tot mai îngrijorat de riscurile poziției mele la Facultatea de Filozofie. Predam partea de filozofie cea mai legată de programul comunist de organizare a societății – materialismul istoric. Mă așteptam la controale politice și, deși domnea o atmosferă de colegialitate complicitară împotriva regimului, îmi era tot mai teamă de riscul că cineva va constata că nu mă plasam deloc pe linia partidului. În plus eram tot mai alienat de poziția falsă în care mă aflam: predam la filozofi un fel de sociologie, despre care eram obligat să pretind că este filozofie. Desființarea în 1978 a sociologiei la Universitate era un semn foarte clar asupra direcției în care se mișcau lucrurile și excludea orice posibilitate de a mă muta la catedra de sociologie.

Din toate aceste motive am răspuns cu multă plăcere solicitării lui Cornel Popa, șeful catedrei de Filozofie de la Institutul Politehnic, de a trece acolo, pe poziția de conferențiar, și de a prelua conducerea colectivului de Sociologie industrială. Mi se părea că mă apropii de sociologie (e drept, o sociologie de popularizare) și în plus poziția era asociată cu mult mai puține riscuri ideologice. Din 1980 am trecut la Politehnică. Predam cursuri de Sociologie a organizațiilor (în special la Electronică, o facultate de elită) și un curs de Filozofie generală la aceeași facultate. Aveam timp enorm de mult pentru cercetare, iar activitatea didactică nu era deloc solicitantă. Au fost 10 ani de relativă liniște, îngrijorările și frustrările majore venind doar dinspre caracterul tot mai aberant al regimului socialist.

Epistemologia științelor sociale: Teoria complementarității

Pe la jumătatea anilor '70 devenisem interesat în modul de constituire a sociologiei ca știință. Epistemologia din acea perioadă, dezvoltată mai ales pe experiența științelor naturii, sugera un model de știință cu o coerență ridicată și cu o înaltă cumulativitate. Eram impresionat în special de teoria lui Carl Popper asupra evoluției teoriilor științifice. Teoria lui nu se potrivea însă nici pe departe cu situația sociologiei, așa cum o percepeam eu. Aici nu continuitatea, ci discontinuitatea era standard. Lecturile mele din sociologie îmi creau imaginea unui câmp extrem de variat, cu abordări multiple, care nu cresc unele din celelalte, nu se cumulează, ci mai degrabă se ignoră reciproc. Opera fiecărui sociolog semnificativ reprezintă o lume intelectuală distinctă, care nu prea comunică cu celelalte. Inovația apărea mai degrabă sub forma unor noi sisteme sociologice, nu pe baza unei critici sistematice a celor vechi, ci mai mult ca efect al unei insatisfacții difuze față de acestea. Teoriile nu se cumulează între ele, ci mai degrabă se constituiau unele ca reacție la celelalte, ignorându-se larg reciproc. Situația era mai apropiată de cea din filozofie, decât de științele naturii. Pe de altă parte, eram convins că este necesară o reorientare în direcția realizării pas cu pas a unei teorii sociologice unificatoare. Principiul complementarității formulat de Niels Bohr mi-a sugerat o cale de a explica acest fenomen. Nu era vorba de o complementaritate structurală, ca în mecanica cuantică, ci de una temporală, caracteristică unui stadiu mai degrabă pre-științific. De fapt Bohr sugera faptul că principiul complementarității ar putea fi

caracteristic întregii cunoașteri umane, dar nu indica în nici un fel cum ar fi acest lucru. Un domeniu complex, cum este cel al omului și societății, nu poate probabil decât într-o perspectivă de lungă durată genera o teorie sintetică unică. Există însă o mulțime de 'vizibilități', justificate, dar structural parțiale. În locul secvenței popperiene (teorii tot mai generale și mai precise care elimină teoriile mai particulare și mai puțin precise), o mulțime de teorii cu vizibilități distincte, toate parțiale, complementare, incapabile structural să comunice și să se cumuleze într-o teorie mai largă, dar care, conform principiului complementarității, fiecare oferă ceva distinct, totalitatea lor oferind o imagine mai completă a realității. Probabil că atunci când cunoașterea se va maturiza, va fi posibilă o teorie globală, care să preia sintetic perspectivele dezvoltate parțial de teoriile actuale. Am încercat să descriu aceste observații ale mele într-un studiu (*Unitate și diversitate în dezvoltarea științelor sociale*) și l-am dat pentru publicare la Revista de Filozofie. Revista nu l-a publicat. Un coleg epistemolog, foarte bun de altfel, l-a considerat a fi mai degrabă o trăsnaie, care nu avea nici o legătură cu epistemologia așa cum o știa el. Eram convins că teoria mea exprimă o realitate a științelor social-umane; că este rezultatul unei generalizări inductive corecte a acestei situații. Eram însă neplăcut impresionat de lipsa de deschidere a colegilor mei. După un timp, Ilie Pârvu a redeschis discuția despre articolul meu. M-a întrebat: tu l-ai citit pe Kuhn ? Nu auzisem despre el. Și el de abia îl citise. Mi-a spus că abordarea mea i se pare consonantă cu teoria acestuia, și mai ales că ceea ce Kuhn numea stadiul pre-paradigmatic al științei. Studiul a fost publicat după câțiva ani. Această experiență mi-a dat un gust amar pentru că părea să evidențieze o caracteristică mai generală a comunității academice românești: ea se dezvoltă mereu la marginea celei occidentale, cu puține comunicări în interiorul ei, manifestând o neîncredere funciară față de produsele autohtone. Se pare că acest lucru s-a accentuat în ultimul timp.

Preocupările în acest domeniu au continuat constant, fiind exprimate în diverse lucrări și în mod special în cărțile *Filozofia istoriei* și în *Structurile gândirii sociologice*.

Pornind de la analiza activității normative, am fost mereu interesat de o structură profundă a gândirii colective: este ceea ce numeam *discursul normativ*, adică discursul actorilor sociali, care construiește cadrele vieții sociale și le justifică. Acesta este structural și funcțional diferit de *discursul explicativ*, caracteristic științei (*Discursul normativ și discursul explicativ*). Structura gândirii colective deschidea o perspectivă interesantă asupra relației dintre ideologie și știință, care, din diferite perspective, a constituit o temă reluată în multe lucrări.

Sociologia organizațiilor

Preocupările de sociologie a organizațiilor au avut două surse majore. La început, interesul era strict teoretic. În contextul preocupărilor mele de construcție a ceea ce numeam *teoria organizării sociale*, sociologia organizațiilor mi se părea înalt relevantă. Începând cu 1965 am început să citesc cu interes o serie de lucrări teoretice de excepție, ca de exemplu cele ale lui March și Simon, Katz și Kahn, Rensis Likert, Arnold Tanenbaum, Chrys Argeris. Prin 1967-68, 'programul național de organizare științifică a producției și muncii' la care am participat împreună cu Traian Herseni, mi-a stârnit interesul pentru întreprinderea socialistă dintr-o perspectivă mai pragmatică, de tip reformist: cum ar putea fi ea îmbunătățită. Schimbarea patternului social de organizare a întreprinderii românești mi se părea a fi unul dintre modurile de abordare solidă a reformei întregului sistem.

Eram mândru de identificarea unui mecanism structural de funcționare a organizațiilor socialiste pe care l-am numit 'căderea nivelurilor' și care părea să explice multe patologii observabile. Tot mai mult eram fascinat de problema stilurilor de conducere. Ideea că stilul de conducere este o variabilă strategică în organizarea întreprinderii oferea un teren de analiză mai neutră pentru problema mai generală a stilului de conducere care îmi părea a fi cheia bolii cronice a socialismului. Aici se puteau analiza liber efectele multiple ale stilului democrat *versus* autoritar. Pe la începutul anilor '70 am realizat o cercetare într-un număr de întreprinderi românești pe problema stilului de conducere, publicând un studiu împreună cu Ion Zară și Ștefan Ștefănescu. Două concluzii importante decurgeau din analiza empirică. În primul rând, referitor la evaluarea stilurilor: stilul de conducere autoritar este asociat pe toate celelalte dimensiuni (competență, centrarea pe oameni, capacitate de control - vreo 12 câte măsurasem empiric) cu valori semnificativ mai negative decât stilul democrat. În al doilea rând, doi factori independenți explicau constituirea unui stil autoritar: slaba competență profesională și centrarea pe interesele personale. În această perspectivă, stilul de conducere apărea ca o strategie defensivă: a incompetenței și/ sau a promovării intereselor personale.

La începutul anilor '70 am scris o carte care încerca să facă cunoscut în România domeniul sociologiei organizațiilor: *Psihosociologia organizării și conducerii* (Editura politică, 1974).

În SUA am intrat în contact cu mișcarea intitulată 'dezvoltarea socială a organizațiilor', despre care știam mai înainte doar din câteva lucrări teoretice. Am fost atras de această perspectivă dintr-un motiv mai general. Ea își propunea să dezvolte sisteme sociale 'sănătoase', eficiente, capabile să-și regândească singure structurile de organizare. Era o modalitate care putea sprijini întreprinderile românești să se dezvolte, evitându-se reacția defensivă a sistemului politic la abordarea directă a structurilor de organizare. În fapt, această abordare putea avea o semnificație mult mai generală: întreaga societate putea fi perfecționată prin îmbunătățirea structurilor sale sociale fundamentale, de tip micro: cooperare, orientare spre performanță, centrare pe om și, în primul rând, stiluri democratice de conducere. Era dezvoltată aici o abordare reformistă, dar la nivelul structurilor fundamentale ale socialității. Reîntors în țară, împreună cu câțiva colegi (Ioan Mărginean, Septimiu Chelcea, Mielu Zlate, Ștefan Ștefănescu) am conceput un proiect de dezvoltare umană a întreprinderii. Utilizam termenul de 'uman', iar nu 'social' din orientarea americană, pentru a evita posibilele critici ideologice. Proiectul era motivat și de faptul că în acel moment erau o mulțime de sociologi angajați în întreprinderi și care practic nu știau ce să facă. Intenția era de a le oferi un instrument profesional de intervenție. În centrul proiectului am pus metodologia diagnozei sociale a organizațiilor, utilizând un instrument elaborat de un grup american de la *Institute for Social Research*, Michigan, Ann Arbor. Cercetarea a fost realizată în 1975 pe cont propriu, ca toate cercetările pe care le-am întreprins înainte de 1989, dar cu sprijinul informal entuziast a foarte multe persoane. În 1980 am reușit să public rezultatele sub forma unei cărți: *Dezvoltarea umană a întreprinderii* (Editura Academiei). În cursul acestei cercetări am dezvoltat o metodologie de diagnoză utilizând evaluările actorilor sociali (SEDA – schema de evaluare a datelor absolute). Am încercat să aplic metoda dezvoltării umane în câteva întreprinderi, susținut de mai multe persoane interesate de o asemenea abordare. Era însă tot mai evident că proiectul era, în ansamblul său, mai degrabă utopic. Structurile profunde ale întreprinderii socialiste se dovedeau extrem de rezistente la schimbări sociale importante. De altfel nici în Occident

metoda nu dădea decât rezultate parțiale. Si totuși nu credeam că abordarea trebuie abandonată, ci era necesar doar a se renunța la ambiții excesive. Nu se poate organiza un program care, într-o perioadă relativ limitată de timp, să producă schimbări fundamentale în starea socială a organizațiilor. Ceea ce credeam însă că se poate face este de a schimba *cultura organizațională* prin infuzii de cunoștințe despre noile forme de organizare social-umană a organizațiilor. Prin 1978, pentru a oferi sociologilor un text de bază pentru organizarea de cursuri în 'relații umane și stiluri de conducere' am publicat la Editura politică *Un sociolog despre muncă și satisfacție*. Lucrarea s-a bucurat de un interes măgulitor pentru mine din partea colegilor. Mai mult, ea a fost tradusă și publicată într-un tiraj enorm (100 000 exemplare) în Uniunea Sovietică. Mi s-a întâmplat de câteva ori ca sociologi din Uniunea Sovietică, întâlniți cu diferite ocazii, să-mi spună că au citit cu mult interes cartea mea. Invitația de a preda sociologia industrială la Institutul Politehnic îmi convenea foarte mult în acest context. Era o oportunitate excelentă de a difuza noile cunoștințe în mediul viitorilor specialiști. Și trebuie să mărturisesc că am fost mereu încântat de interesul studenților politehniști pentru sociologie. In 1984, pentru a sprijini difuzarea acestui model de curs, am publicat la tipografia Institutului Politehnic cursul de *Sociologie industrială*, împreună cu colegul meu Iancu Filipescu. Cu proiectul dezvoltării umane a organizațiilor, interesul meu pentru sociologia organizațiilor s-a încheiat, continuând până în 1989 să predau doar cursurile de sociologie a organizațiilor.

Calitatea vieții, mod de viață, stil de viață

In 1973-74 în SUA am luat contact cu un nou domeniu de cercetare: *calitatea vieții*. Atracția pentru acest domeniu se explică probabil și prin opțiunea mea morală inițială. Ceea ce mă interesa în primul rând era omul: bunăstarea sa. Societatea este mediul de viață al omului. Orice schimbare socială trebuie să aibă ca scop ultim condiții mai bune de viață. Din acest motiv, calitatea vieții mi s-a părut a reprezenta o conceptualizare în perimetrul științei mai exactă a acestui criteriu suprem de evaluare, care combină bunăstarea umană propriu-zisă cu condițiile sociale ale realizării sale. In 1980, împreună cu Nicolae Lotreanu, am publicat o culegere de texte pe problema calității vieții și stilurilor de viață, cu un larg studiu introductiv. Incepând din 1978, împreună cu câțiva colegi (Elena Zamfir, Ion-Andrei Popescu, Stefan Ștefănescu, Alin Teodorescu, Lazăr Vlăsceanu) am realizat o cercetare empirică, utilizând o metodologie americană, asupra calității vieții în România. Cercetarea a fost realizată în 1978. In următorii ani am redactat o carte, care avea să apară, după multe peripeții, în 1984: *Indicatori și surse de variație a calității vieții* (Editura Academiei). Cartea, pe lângă încercarea de clarificare conceptuală a domeniului și de identificare a unor mecanisme determinative, conținea un mesaj ideologic pregnant: socialismul și-a formulat ca obiectiv explicit maximizarea satisfacerii nevoilor umane. Tematica calității vieții oferă un instrument de evaluare empirică a gradului de realizare/ nerealizare a acestui obiectiv, putând reprezenta, din acest motiv, un important instrument de presiune asupra regimului comunist. Interesante au fost reacțiile. La Editura Academiei, redactorii au fost foarte pozitivi, dar și temători. Cartea a stat câțiva ani în editură. In cele din urmă ea a ajuns la profesorul Tudorel Postolache. Il cunoșteam doar din vedere și din lucrările sale. Am avut surpriza extrem de plăcută că m-a chemat și mi-a spus că i-a plăcut extraordinar de mult cartea și că vrea să ajute la publicarea ei. Dar pentru asta este nevoie de o susținere politică mai solidă. Ideea lui era de a obține un referat de la

Bărbulescu, directorul general al Institutului Național de Cercetări Economice (dacă țin minte, un fel de rudă a Elenei Ceaușescu, și care, din acest motiv, avea multă influență politică). A vorbit cu Bărbulescu și l-a convins. Nu cred că acesta a citit lucrarea. Postolache i-a scris referatul de acceptare, pe care acesta l-a semnat. Și așa cartea a apărut.

Tot la sfârșitul anilor '70, Ion Rebedeu mi-a propus să coordonăm împreună un larg program de cercetare pe tema *Mod de viață și stil de viață*. Ideea mă atrăgea în mod special. Ea era un complement al studiilor de calitate a vieții. Mi se părea că *modul de viață* este un concept sociologic esențial pentru descrierea organizării sociale a vieții umane. El făcea conexiunea dintre organizarea societății și individ, dar din perspectiva individului. *Stilul de viață* era un concept și mai apropiat de calitatea vieții: cum își organizează viața individul, în contextul social dat, pentru a-și maximiza calitatea vieții sale. Conceptul era larg discutat în acel moment. În mod special era foarte activ grupul coordonat de sociologul suedez Galtung, centrat pe conceptul de *stiluri alternative de viață*. Era de fapt expresia unei adevărate mișcări sociale, reprezentând o reacție la abundența creată în Occident, și centrată pe dezvoltarea de stiluri de viață alternative la stilul consumerist. În contextul societății socialiste, conceptul de stil de viață părea să fie și el atractiv. După părerea mea, și în acest context social se putea avea în vedere un fenomen de tip *post-materialist*, dar cu o anumită funcție compensatorie. În condiții de limitare a bunăstării, stilul de viață putea deveni o sursă importantă de creștere a calității vieții, inclusiv prin mai eficienta utilizare a resurselor economice disponibile.

Ca rezultat al acestui program de cercetare, am editat împreună cu Ion Rebedeu două culegeri de studii: *Modul de viață și calitatea vieții* (Editura politică, 1982) și *Stiluri de viață* (Editura Academiei, 1989). În contextul acestor încercări de promovare a calității vieții prin perfecționarea cunoașterii de sine și schimbarea tipului de relații sociale cărțile soției mele, Elena Zamfir - *Cultura relațiilor interpersonale* (Editura politică, 1982) și *Incursiuni în universul uman: Noi ipostaze și dimensiuni ale fericirii* (Editura Albatros, 1989) – s-au bucurat de un succes deosebit, ilustrând excelent programul de creștere a calității vieții prin utilizarea resurselor psihologiei sociale și ale psihologiei umaniste.

Opțiunea pentru un program reformist: sociologul și schimbarea socială în contextul societății socialiste

Sociologul care activa în societatea socialistă inevitabil își funda activitatea pe o paradigmă a societății socialiste, a direcțiilor ei de evoluție și a posibilităților de schimbare, inclusiv prin intervenția sa ca profesionist. Opțiunea mea, care a stat la baza diferitelor acte de sociologie pe care le-am întreprins, și care cred că era similară cu cea a marii majorități a colegilor mei, ar putea fi rezumată astfel. În condițiile în care întregul sistem mondial părea blocat în echilibrul dintre cele două supraputeri singurul mod cu șanse reale de succes este încercarea de a produce schimbări pozitive, pas cu pas, în diferitele puncte ale realității sociale. O asemenea schimbare avea în vedere patru pârghii/ direcții fundamentale:

- Creșterea raționalității funcționării societății, atât prin perfecționarea structurilor organizaționale care să permită o funcționare mai eficientă și mai rațională, cât și prin incorporarea contribuției științelor
- Creșterea democrației: democrația mi s-a părut a reprezenta condiția elementară a unei funcționări sociale raționale și centrate pe om. În condițiile

în care regimul comunist definise un mod de organizare politică bazat pe partidul unic, singurele modalități democratice care puteau fi promovate erau cele participative, la toate nivelele de organizare socială: la locul de muncă, la nivel local, la nivel societal.

- Creșterea autonomiei sferelor de activitate și, în mod special, scoaterea lor de sub tutela politicului și a unei ideologii globale. Această eliberare a sectoarelor de activitate socială putea avea loc în primul rând prin promovarea logicii lor proprii.
- Creșterea centrării pe om, care poate fi operaționalizată prin calitatea vieții. Nu este întâmplător că o temă foarte răspândită în cercetările sociologice ale vremii era *satisfacția umană* considerată de sociologi a reprezenta unul dintre criteriile de evaluare a funcționării sociale, inclusiv a organizațiilor.

O asemenea strategie a schimbării evita angajarea în problema dificilă și irezolvabilă în contextul istoric a alternativei socialism/ capitalism. Ce fel de societate trebuie să promovăm prin inițiativele noastre? Exista un foarte larg consens că ea va trebui să fie o societate tot mai rațională, care absoarbe în organizarea și funcționarea sa cunoștințele oferite de știință; o societate fundată structural pe o democrație organică, în toate sferile și la toate nivele de organizare; o societate în care sectoarele componente să nu fie orientate de mecanismele politico-ideologice, ci de propria lor logică, completată firește de mecanisme integrative globale; în fine, o societate centrată pe om.

Aș putea spune că în mod special sociologia în perioada socialistă a fost activ implicată într-un asemenea program de schimbare socială. Si opinia publică percepea pe această dimensiune activitatea sociologilor. Complementar cu această vocație reformistă explicit formulată, activitatea sociologilor era și una indirect, dar puternic critică. Regimul ceaușist, pus în fața unor asemenea criterii de performanță – raționalitatea, democrația, autonomia sectoarelor sociale, centrarea pe om –, pe care el însuși nu putea să nu le accepte în principiu, își dovedea tot mai mult incapacitatea.

Personal, de pe la jumătatea anilor '60 nu mai aveam încredere în capacitatea sistemului socialist moștenit de la Uniunea Sovietică de a se reforma, datorită rigidităților sale structurale. Sistemul de dictatură politică a partidului unic îmi părea a evolua inevitabil, fie în direcția unui cult al personalității conducătorului, cum mă așteptam de la început că se va întâmpla în România, dar într-o formă birocratico-opresivă, fără nici urmă de entuziasm sau suport social, fie spre o dictatură birocratică, coruptă și neglijentă a grupurilor de la conducerea partidelor comuniste. Eram totodată convins că într-un fel sau altul, sistemul socialist va trebui să se modifice, cel mai probabil prin schimbări din interior, de tipul *primăverii de la Praga*. Era imposibil însă de prezis condițiile în care acest lucru se va întâmpla. Dispariția lui Stalin a dus la schimbări profunde, de neimaginat în perioada imediat premergătoare. Deschiderea societății românești în prima parte a anilor '60 a fost o surpriză cvasi-generală. Era clar că dispariția clanului Ceaușescu va produce, la rândul său, o nouă oportunitate de schimbări profunde. Datoria sociologului era să pregătească aceste schimbări prin promovarea de schimbări treptate în întreaga masă a comunității și prin cumularea de cunoștințe.

Cele două proiecte la care am lucrat după venirea din SUA – sociologia organizațiilor și calitatea vieții/ stil de viață – aveau o orientare pregnant reformistă: erau nu numai teme de interes științific, dar și instrumente posibile de schimbare socială. In plus, ele conțineau o importantă componentă de cercetare empirică. Intenția

era de a înțelege mai bine ce se întâmplă în realitate și de a utiliza informațiile obținute ca un instrument care să forțeze schimbarea socială.

Inapoi în bibliotecă

În anii '80 devenea tot mai clar că regimul socialist din România nu mai are nici o resursă internă de schimbare, ci dimpotrivă se îndrepta rapid spre închidere și spre criza finală. Dacă până atunci el manifestase nu ceea ce s-ar putea numi deschidere, ci mai degrabă toleranță bazată pe confuzia ideologică de la vârf și complicitatea la bază, logica crizei sistemului autoritar era de natură a crește intoleranța. Eram convins că sistemul va tolera tot mai puțin analiza realității și mai ales cercetările empirice. Din acest motiv, în anii '80 practic am renunțat la ideea de a mai întreprinde cercetări empirice. După definitivarea, în linii generale, ale celor două proiecte de cercetare amintite mai sus, am decis să continui, până la așteptata cădere a regimului ceaușist, cercetări teoretice generale, mult mai sigure decât cercetările empirice ale realității.

Spre o paradigmă a cunoașterii sociologice. Cam din 1982-83 am început să lucrez la ceea ce credeam că va fi ultima mea carte în regimul lui Ceaușescu: o carte despre paradigmele gândirii sociologice, pe care am terminat-o prin '85-'86. În '87 a fost tipărită de Editura politică (*Structurile gândirii sociologice*), dar cu o mulțime de peripeții. Deși intenționam să fie o carte neutră politic, ea nu a ieșit tocmai așa. Nu prima parte a cărții a creat probleme – analiza structurilor fundamentale ale gândirii sociologice -, ci partea dedicată relației dintre sociologie și ideologie. Acolo argumentam că sociologia ca știință este structural diferită de ideologie și analizez pe larg cum se poate dezvolta sociologia în contextul pluralității intereselor sociale. Opțiunea era pentru o neutralitate a sociologiei. Publicarea lucrării părea că merge foarte bine până când a survenit un eveniment cu totul neașteptat, greu de explicat pentru mine. Șefa redacției în care lucrarea se afla, o persoană de altfel pentru care aveam multă stimă, a avut o reacție ideologică viscerală neașteptată: cartea este antimarxistă și nu poate fi publicată. A dat-o la referat lui Ovidiu Trăzneanu, profesor la Ștefan Gheorghiu. Referatul acestuia a fost tăios negativ: recomanda nepublicarea cărții pe motiv că ea este antimarxistă. Într-un fel aveau dreptate. Ea nu era anti-Marx, ci anti-marxistă în varianta dogmatică a acestuia. În acel moment a intervenit Dumitru Ghișe, directorul Editurii Politice, un intelectual autentic, care se bucura de o poziție importantă în partid. Trecând peste pozițiile din interior, el a publicat cartea.

Obiectivul central al lucrării era identificarea paradigmelor explicative din sociologie. Eram tot mai convins că o sarcină foarte importantă a sociologiei este să realizeze unificarea teoriilor sociologice. Lucrările standard referitoare la teoria sociologică conțineau descrieri ale diferitelor orientări: funcționalism, structuralism, interacționism simbolic etc. Atenția cădea pe unicitatea fiecărei abordări, puternic centrată pe personalitatea promotorului său și pe particularitățile teoriei fondatoare. Relațiile dintre diferitele abordări primeau o atenție marginală. Obiectivul meu era să încerc să identific liniamentele mai generale ale paradigmelor și relațiile dintre acestea, pe linia intuiției mele inițiale că acestea sunt complementare, adică fiecare aduce o perspectivă distinctă, interesantă care trebuie treptat să se cumuleze cu celelalte. Pentru aceasta nu am fost interesat în descrierea abordărilor înalt personalizate, ci am încercat să identific tipologii mai generale: pornind de la masa literaturii acumulate am încercat să identific structurile profunde ale diferitelor abordări și să le descriu în ceea ce credeam eu că au ele mai general. Am căutat totodată să ilustrez cât mai variat aceste paradigme sau componente ale lor, utilizând exemple din practica sociologiei. O atenție specială este acordată identificării punților de legătură între diferitele paradigme, sugerând liniamentele unei posibile unificări paradigmatică a sociologiei. Lucrarea aducea câteva lucruri noi: unificarea analizei cauzale și a celei funcționaliste, formularea unui model standard al analizei cauzale, completarea schemei funcționaliste cu conceptul de posibil acțional care deschide paradigma la analiza rolului inovației și deciziei la dinamica sistemelor; principiul pluralismului structural.

Pe de altă parte, lucrarea relua, într-o altă formă, un proiect formulat în prima carte (*Metoda normativă...*): construirea unei teorii generale a socialului, gândită ca o teorie a organizării sociale. Din diverse motive, nu am finalizat niciodată acest proiect. Cartea *Structurile gândirii sociologice* era însă o parte a acestui proiect. Ideea centrală a lucrării era: fiecare paradigmă explicativă este o expresie epistemologică a unui model de organizare socială: analiza funcționalistă este instrumentul analizei sistemelor sociale finaliste; analiza structurală se centrează pe interdependența dintre fenomenele sociale; teoria jocurilor este o paradigmă explicativă a interacțiunii sistemelor finaliste, în care actorii formează sisteme de competiție. Intreaga lucrare încearcă să identifice principiile generale ale organizării sociale care sunt implicate în fundamentul paradigmelor explicative.

În partea a II-a a cărții, am încercat să schițez câteva probleme ale sociologiei constructive, în opoziție cu sociologia explicativă. În primul rând am încercat să identific poziția sociologului în structura de interese, tipul de angajament al sociologului și etica angajării. Este important nu numai de distins poziția neutrală a sociologului de poziția sociologului angajat. Ambele ipostaze sunt acceptabile, dar ele au implicații distincte pentru comportamentul și etica sociologului. În al doilea rând, tocmai pentru o mai bună poziționare, este extrem de important de a distinge între sociologie, ca demers științific, și ideologia actorilor sociali. Relația dintre sociologie și ideologie este extrem de importantă pentru a delimita cu mai multă acuratețe condițiile de validitate ale intervenției sociologului.

Incertitudinea. Regimul se încăpățâna să nu cadă, iar eu îmi terminasem ultima carte planificată. Oarecum forțat de această împrejurare am reluat, cam din 1986, proiectul analizei incertitudinii. Era un proiect care mi se părea extrem de dificil, motiv pentru care îl tot amânasem. Adunasem foarte mult material. De la prima variantă scrisă în 1973 mai încercasem încă vreo alte șase, pe care le abandonasem mereu neterminate. În ultimii ani ai regimului comunist am lucrat practic numai la această

carte. După un efort aproape disperat, pe 20 decembrie 1989, am predat-o la editură, cu sentimentul că merit, în fine o vacanță de Crăciun fără nici un pic de lucru. Norocul meu a fost că am dat-o la editură, altfel ea ar fi ars împreună cu casa și aproape sigur nu mai aveam resursele interne de a o reface. *Incertitudinea: o perspectivă psihosociologică* a apărut în 1990.

După **Metoda normativ...**, a fost cea mai ambițioasă carte a mea. Voiam o construcție teoretică centrată pe o idee fundamentală: identificarea efectelor asupra comportamentului uman individual și colectiv ale situației de incertitudine, tipică pentru viața umană. Si acum cred că ideea este extrem de originală: cum un factor cognitiv poate explica o serie de caracteristici ale comportamentului uman. Intenționez să construiesc un model teoretic complex care să explice modul în care diferitele caracteristici ale situației de cunoaștere a decidenților explică comportamentul lor, cât și soluțiile de organizare socială adoptate. Testarea teoriei se face în principal prin invocarea diferitelor teorii/ experimente care au ca obiect considerarea cunoașterii ca o variabilă explicativă. Cartea este ambițioasă și din punctul de vedere al organizării logice. Încă din tinerețe mă entuziasmase stilul lui Spinoza de a dezvolta o teorie *more geometrico*: riguros construită, cu axiome și teoreme. Nu aveam iluzii în această privință. Eram perfect conștient că o încercare de axiomatizare a unei teorii sociale era mai degrabă o aiureală, o pretenție naivă. Ceea ce am încercat a fost construirea cât mai riguros cu putință a unei teorii, cu principalele componente explicit formulate ca propoziții distincte. De altfel, într-o formă mai slabă, aceasta a fost abordarea și din lucrarea mea de doctorat. Imi aduc aminte că în comisia de doctorat a fost și Traian Herseni, considerat un sociolog care excela în teorie. Din referatul lui reieșea că nu a gustat lucrarea. Era alt stil decât al lui: nu mergea pe erudiție, deși lucrarea era construită pe un set apreciabil de lecturi. Ceea ce nu-i plăcuse, cred eu, era tentativa de construcție teoretică riguroasă. Imi aduc aminte că s-a exprimat aproximativ în următorul fel: o construcție logică riguroasă, dar cam rece. Construcția teoretică a fost pentru mine o obsesie. Un punct tare, sau unul slab prin ambițiile sale. E greu de spus.

Originea acestei lucrări o pot identifica cu precizie. În 1965-66 mi-a căzut în mână, mai degrabă din întâmplare, cartea lui March și Simon, *The Organizations*. Teoria lor a raționalității limitate a fost pentru mine o revelație, ajutându-mă să depășesc mitul raționalității perfecte construit de filozofie. Era mai degrabă o schiță de teorie, cu aplicații la explicarea comportamentului organizațional. Am înțeles că omul este o ființă rațională, dar nu în acord cu modelul unei raționalități complete, certe. El face efortul de a fi rațional în condiții de cunoaștere limitată. Mai târziu, cazuri de asemenea analiză empirică a raționalității reale le-am putut găsi în ceea ce se numește *psihologia cognitivă*.

Probabil că două lucruri noi am adus în această lucrare. În primul rând am conceptualizat două situații distincte de incertitudine: *reductibilă* și *ireductibilă*. În cele două situații de cunoaștere, am demonstrat că se dezvoltă strategii de decizie diferite, care iau forme distincte de organizare socială. În al doilea rând, în condițiile concrete ale vieții sociale, în care actorii sunt caracterizați de interese diferite, strategiile de decizie au semnificații diferite și generează soluții de organizare diferită.

Tot în acest domeniu, am scris câteva studii asupra gândirii de grup. O încercare de a testa câteva ipoteze teoretice și de a identifica unele efecte social-psihologice ale acestora, în condiții diferite de incertitudine, le-am realizat într-o cercetare empirică publicată într-o lucrare coordoantă de Septimiu Chelcea 1990.

In ultimii ani ai regimului ceaușist, care se încăpățâna să nu cadă, neputând să lucrez numai la cartea despre *Incertitudine*, împreună cu Lazăr Vlăsceanu, și cu un larg grup de alți colegi, am realizat un *Dicționar de sociologie*. Înainte de Revoluție, după câte îmi aduc aminte și acesta era gata sau aproape gata. El avea să fie publicat câțiva ani mai târziu.

După Revoluție: șansa sociologului de a face ceva pentru societate

In anii '80 pierdusem orice speranță că sistemul socialist, în mod special cel românesc, ar mai avea șanse de reformare, chiar și parțială. Dictatura tot mai irațională a clanului Ceaușescu bloca sau denatura orice încercare de schimbare pozitivă. Devenise chiar periculos să mai lansezi vreo idee de schimbare. Regimul avea o capacitate uimitoare de a prelua asemenea idei și de a le transforma în instrumente caricaturale ale propriei ideologii. Ceaușescu trebuia să cadă și împreună cu el un întreg sistem de organizare social-politică. Se instalase o așteptare înfrigurată a căderii. Informațiile despre eșecurile regimului începuseră să funcționeze ca un fel de drog. Ascultam aproape cu sfințenie Europa liberă. Dincolo de informații, asta îmi oferea o satisfacție secretă și îmi întărea speranța că doar prin cumularea eșecurilor, printr-o criză majoră poate avea loc căderea regimului.

Mă întrebam tot mai mult: ce va fi după ? ce am putea noi ca sociologi să facem pentru a ajuta, *după*, la reconstrucția socială ? Discutam cu prietenii din sociologie. Imi aduc aminte că la un moment dat (cred că prin 1988) chiar am tatonat pe câțiva dintre ei dacă ar fi dispuși să facem un grup de reflecție în legătură cu *ce va fi după* ? Dacă discuțiile normale, de orice fel, nu erau deloc periculoase (securitatea nu părea să fie interesată în controlul acestei sfere), organizarea unor grupuri era extrem de riscantă. Regimul descuraja brutal orice încercare de organizare cu iz politic. Dizidența care se manifesta tot mai intens în acea perioadă, constând în proteste moral-politice, personal nu mă atrăgea, fiind în sine neproductivă sociologic. Nu consideram că vocația mea de sociolog era de a deveni contestatar politic. Puteam ajuta altfel, prin profesia mea. Reacția prietenilor pe care i-am tatonat nu a fost încurajatoare, discuțiile rămânând la nivel mai mult ocazional.

Nu puteam să-mi imaginez prea clar cum va trebui și va putea să arate societatea de după căderea regimului ceaușist. Erau prea multe necunoscute în joc. Ajunsesem însă la o concluzie de principiu care îmi limpezea oarecum incertitudinile: după căderea regimului, trebuia instituită o formă democratică care să dea posibilitatea colectivității să opteze pentru o formă de organizare socială sau alta. Colectivitatea urma să găsească soluțiile. Pentru aceasta era nevoie de două lucruri fundamentale: pe de o parte de un cadru democratic care să stimuleze confruntare de idei și de soluții, iar pe de altă parte specialiști care să asiste procesul de clarificare colectivă. O asemenea concluzie oferea un cadru și pentru limpezirea contribuției pe care noi sociologii va trebui să o avem. Nu credeam că trebuie să oferim soluții concrete și modele, ci să sprijinim, prin informații și cunoștințe, procesul democratic de dezvoltare. Aș putea spune că *democrația* a fost principala opțiune ideologică și politică pe care am avut-o, opțiune care era perfect consonantă cu modul în care concepeam rolul sociologului în societate.

Poate că aveam o imagine oarecum idealist-naivă a unui asemenea proces democratic, deși cred și acum că exista de la început o șansă rezonabilă de realizare a sa. Credeam că după căderea regimului, solidaritatea de opoziție față de regim se va prelungi într-o căutare solidară a soluțiilor; că unitatea de interes va precumpăni, stând

la baza unui proces de construire a consensului prin confruntări democratice. Polarizarea politică excesivă care a urmat a reprezentat o sursă continuă de frustrare.

În 1989, Revoluția m-a entuziasmat. Dar a fost și frustrantă pentru mine. Credeam că sociologii trebuie să-și aducă contribuția la reconstrucția socială. Credeam că eu trebuie să o fac. Pe de altă parte, nu credeam că pentru aceasta ar trebui neapărat să devenim oameni politici. Poziția noastră credeam că trebuie să fie cea de furnizori de cunoștințe în mecanismul democratic.

În primele zile după Revoluție, la solicitarea lui Mihai Drăgănescu, pe atunci vice prim-ministru, am elaborat împreună cu Ion-Andrei Popescu proiectul unui institut de sondare a opiniei publice al cărui director mi se propusese să fiu. În ultimul moment, mi s-a comunicat cu jenă că Petre Roman îl numise pe Petre Datculescu. Profesorul Tudorel Postolache m-a solicitat să fiu directorul unui nou institut intitulat Institutul de Cercetare a Calității Vieții, înființat la inițiativa lui pe 2 ianuarie 1990. Oferta m-a entuziasmat. Aveam posibilitatea să dezvolt un institut de cercetare, așa cum credeam eu. Tot la începutul lui 1990 am trecut la noua facultate de sociologie, reînființată la Universitatea București.

Primele luni ale lui 1990 au fost foarte ocupate cu construcția institutului. În mintea mea, acesta trebuia să fie un institut puternic orientat spre cercetări empirice. Trebuia să adune o mulțime de informații despre starea societății, să monitorizeze procesul de schimbare. Trebuie să mărturisesc că am lucrat cu multă pasiune la formarea noii echipe, fiind ajutat de vechi colegi sociologi: Ion Mărginean, Gheorghe Socol, dar și de câțiva economiști pe care i-am cunoscut cu acea ocazie. Cu mijloace extrem de modeste, am realizat în 1990 câteva cercetări empirice pe diferite teme sociale și politice. În acel an am lansat prima diagnoză anuală a calității vieții, care a continuat fără întreruperi până în 2000, când nu a mai putut fi realizată din lipsă de resurse.

Pe lângă organizarea Institutului, împreună cu mai mulți colegi am reînființat Asociația sociologilor, fiind conștienți cu toții de faptul că sociologia are nu numai o responsabilitate, dar și o șansă. Congresul de constituire a avut loc cred în martie 1990. Am fost onorat să fiu ales președinte al Asociației.

Tot prin martie, profesorul Postolache a lansat un proiect care mi se părea extrem de ambițios, ca de altfel toate proiectele sale: elaborarea unei strategii de dezvoltare social-economică a țării, care trebuia să formuleze direcțiile de schimbare social-economică și să recomande principalele opțiuni strategice. Lucrul la *Strategie...* a fost o experiență crucială pentru mine. Cu această ocazie a trebuit să gândesc mai mult la direcțiile de schimbare a societății, la problemele reformei economice și mai ales, pentru prima oară, la politica socială. În acest domeniu, aveam mai degrabă o cunoaștere vagă. Un singur lucru era clar. Că în această perioadă de tranziție, politica socială trebuie să aibă un rol special: atât suportiv/ compensatoriu, cât și stimulatив pentru a susține colectivitatea în a se integra într-un nou mod de organizare socială.

În plus, am beneficiat de o extrem de instructivă vizită în SUA, în aprilie '90, împreună cu Theodor Stolojan. Am fost invitații Institutului Hoover, pentru a discuta cu specialiștii americani *Schița*. Am avut o mulțime de întâlniri, în special cu economiști, abordând probleme de politică economică și socială. Experiența a fost extraordinară pentru că am putut înțelege, la vîrf, cum se evaluează măsuri fundamentale de politică economică și socială, cu argumente pro și contra. Am fost stimulat de diversitatea punctelor de vedere, adesea contrare, de prudența intelectuală a specialiștilor americani în a se pronunța în favoarea unei soluții sau alteia, de asumarea principiului că românii

trebuie să-și asume responsabilitatea deciziilor majore. Această experiență a rămas ca o amintire frumoasă, dar uneori frustrantă, prin contrastul cu caracterul mai degrabă directiv al altor experți cu care am lucrat ulterior. Am mai avut asemenea experiențe pozitive și cu experți de la ILO în procesul de elaborare a legislației relațiilor de muncă.

Solicitarea FSN-ului de a candida pentru Parlament, în calitate de independent, m-a atras nu ca un pas spre viața politică, ci ca o posibilitate de a contribui, ca sociolog, mai mult la construirea noii societăți. În perioada foarte scurtă cât am fost deputat, mi-am dat seama că poziția exterioară partidelor politice îngustează enorm posibilitățile de acțiune. Mă simțeam la marginea procesului. Incepusem chiar să examinez posibilitatea de a mă retrage din parlament. Am acceptat solicitarea făcută de Petre Roman de a fi ministru la Ministerul Muncii și Protecției Sociale nu pentru că întrevedeam o carieră guvernamentală, ci pentru că simțeam că pot aici să pun la lucru cunoștințele mele de sociolog. Nu îmi făceam iluzii. Erau o mulțime de necunoscute, o mare de lucruri noi pe care doar le intuiam, dar aveam încredere în capacitatea mea de a organiza, învățând, politica socială de care ministerul era responsabil. Prioritatea mea a fost de a construi un nou cadru legislativ și instituțional. Programul era extrem de ambițios. Sub presiunea problemelor reale, am acordat prioritate absolută creării legislației privitoare la relațiile de muncă. Pachetul legislativ referitor la acest domeniu (legea șomajului, legea sindicatelor, legea contractului colectiv de muncă, legea conflictelor colective de muncă) a rezistat, cu modificările inevitabile, până în prezent. Am reformat complet sistemul de salarizare. Mecanismul salarizării pentru întreprinderile proprietate de stat, care a funcționat cu rezultate estimez eu foarte bune în 1991, cred și acum că era o soluție foarte bună. Abandonarea lui în 1992 a fost responsabilă de multe dezechilibre economice și sociale. Proiectasem liniamentele noii legislații a pensiilor. Legea adoptată cu o întârziere de vreo 7 ani, cu costuri de realizare foarte mari, merge pe principiile pe care le formulasem încă pe atunci împreună cu Mișu Biji. Exploram posibilitatea de a completa sistemul standard de securitate socială cu un sistem modern de *programe sociale* centrate pe marile probleme ale societății românești. Un lucru cu care mă mândresc de asemenea este reintroducerea învățământului de asistență socială. Cred că am fost prima țară fostă socialistă din acest punct de vedere. Lucrul s-a întâmplat într-un fel ciudat. Încă din vara lui 1990 discutasem cu secretarul de stat de la învățământul superior și obținusem promisiunea lui că va înființa secția de asistență socială începând cu anul universitar 1990-1991. În toamnă, decizia nu fusese luată însă. În discuția pe care am avut-o, am înțeles că colegul meu era în general suportiv pentru idee, chiar dacă nu prea convins de importanța ei, dar inhibat de tot felul de contra-argumente confuze pe care probabil administrația ministerului învățământului i le ridicase. În această situație, am recurs la un act, complet ilegal, dar pe atunci asemenea lucruri erau posibile. Cu acordul tacit al Ministerului învățământului, am emis un ordin în calitate de Ministru al Muncii și Protecției Sociale prin care înființam, datorită nevoilor acestui minister, secția de asistență socială la trei mari universități, începând cu anul universitar 1990-91. Era cred deja octombrie. Selecția s-a făcut pe bază de recomandări de la direcțiile județene ale muncii și protecției sociale, iar cursurile au început prin ianuarie 1991, dar în ideea recuperării și a primului semestru. Meritul meu a fost limitat la reintroducerea învățământului de asistență socială. Întâmplarea a făcut ca soția mea, Elena, să preia conducerea catedrei de asistență socială a Universității și să construiască efectiv noua secție.

Dacă la începutul mandatului meu de ministru, lucrurile mergeau surprinzător de ușor, pe măsura trecerii timpului, resimțeam rezistențe tot mai puternice, e drept difuze,

imposibil de a le identifica vreo sursă anume. După vreo 10 luni de funcționare a noului guvern, aveam tot mai mult senzația că atmosfera politică, atât din afara guvernului, cât și din interiorul său, devine tot mai improprie promovării de schimbări rapide. Guvernul însuși nu mai acționa unitar, ci părea că tinde să se spargă în grupuri distincte de interese. Dizolvarea guvernului în toamna lui 1991 mi-a confirmat estimarea mea. Am părăsit guvernul ca rezultat al unei remanieri, pe la jumătatea lui 1990 (împreună cu alți colegi, printre care Theodor Stolojan, Mihai Zisu). Remanierea avea un scop strict politic, dar care s-a dovedit a fi fost prost calculat, neputând salva guvernul. Pe acest fundal de blocaj politic, ieșirea din guvern a reprezentat pentru mine o eliberare. Am declinat și oferta de a intra într-o poziție de conducere în FSN sau de a reveni în Parlament și cu atât mai mult în diplomație. Imi era tot mai clar că poziția de independent în sistemul guvernării nu era productivă. M-am întors cu plăcere la institut. La facultate continuasem să îmi țin cursurile, chiar în cele mai ocupate perioade de la minister.

Experiența de ministru a fost pentru mine, ca sociolog, fundamentală. Am avut ocazia să văd lumea și `de la vîrf`. Am înțeles mecanismele guvernării din chiar interiorul lor. Am intrat masiv în problematica politicilor sociale.

În continuare, alături de cercetările mele stricte de sociologie, am avut ocazia să particip la multe activități legate de reforma politicilor sociale.

Incepând cu 1992 am făcut parte dintr-un grup, organizat de Banca mondială, pentru reforma învățământului superior și al cercetării științifice. În 1994 programul a fost finalizat cu un proiect de strategie de reformă a învățământului superior (Ioan Mihăilescu, Lazăr Vlăsceanu, Cătălin Zamfir). Liviu Maior, pe atunci ministru al învățământului, a susținut proiectul, l-a adoptat ca proiect al ministerului, și, ceva mai târziu, ca program al guvernului. Implementarea acestei strategii de reformă se datorează tot lui Liviu Maior. Tot în cadrul acestui program am răspuns de dezvoltarea concepției de organizare a noului Consiliu Național al Cercetării Științifice Universitare, al cărui președinte am fost între 1994 și 1999. În această calitate, am avut șansa să construiesc din temelii instituția, ceea ce a fost o experiență extrem de interesantă pentru mine. În 1998-99, în continuarea unor preocupări mai vechi, am analizat sistemul titlurilor universitare și de promovare în universitatea românească, propunând direcții de schimbare (*Politica resurselor umane: Sistemul titlurilor universitare* (Editura Expert, 1999)).

În calitate de membru al Comisiei consultative pe probleme economico-sociale a Președintelui (1993-1996), am fost solicitat să elaborez unele materiale referitoare la politica socială. Punctul meu de vedere – există un deficit grav de politică socială, într-o perioadă în care costurile sociale ale tranziției sunt explozive – nu a avut o audiență semnificativă, dar am avut ocazia de a-l exprima într-un context public, ceea ce este foarte important.

În 1995 împreună cu soția mea am coordonat un larg proiect de evaluare a situației copilului din România și de identificare a unor direcții de dezvoltare, finanțat de PHARE, UNICEF și USAID. Raportul a fost publicat în ianuarie 1997 (*Pentru o societate centrată pe copil*), pentru a fi oferit ca sursă de inspirație noului guvern. Responsabilii de problemă din guvern l-au ignorat însă total. Situația, tristă în fond, reprezenta însă o aplicație exemplară a teoriei mele despre comportamentul în incertitudine: o competență redusă generează opțiunea pentru prima soluție ieșită în cale și ignorarea defensivă a examinării alternativelor.

Împreună cu colegii mei am continuat să urmărim principalele acte ale reformei sistemului de politică socială, încercând să contribuim cu expertiza noastră. Câteva teme

care au stat în atenția noastră: sistemul ajutorului social, sistemul de asigurări sociale, sistemul de servicii de asistență socială. În 1998-1999 am participat activ la elaborarea strategiei naționale de combatere a sărăciei, în cadrul unei comisii prezidențiale care s-a constituit cu această misiune, cu suportul UNDP. A fost o experiență interesantă pentru cum se poate sau nu se poate construi și implementa o politică socială.

Studiile de politică socială

Paradoxul este că deși conduceam un institut a cărei temă centrală era calitatea vieții, temă la care țineam foarte mult, în cei 11 ani de după Revoluție nu prea am avut timp să lucrez în acest domeniu. Logica epocii m-a împins mai degrabă spre domeniul nou pentru mine al politicilor sociale. Aproape tot ceea ce am făcut în această ultimă perioadă se poate înscrie aici. Mai există încă un aspect. Explozia sărăciei care a însoțit tranziția a tins să plaseze standardul economic de viață al populației în centrul problematicii calității vieții.

Experiența de ministru m-a dus la concluzia că politica socială este o pârghie cheie în dezvoltarea societății românești. Eram aici în fața unei provocări incitante: cum poate sociologul să ia parte activă la elaborarea politicilor sociale ?

După plecarea de la minister am continuat studiile, împreună cu un larg grup de colegi. În 1993 am publicat în cadrul institutului o *Strategie de reformă a politicii sociale în România*. Era o schiță, cuprinzând mai mult direcții generale și principii, și care sună și acum destul de actual. Un grup de colegi ne-am apucat din acel moment să lucrăm în acest nou domeniu. Activitatea a fost substanțial susținută în cadrul unor proiecte internaționale coordonate de soția mea, Elena Zamfir, în domeniul politicilor sociale. Ea a fost factorul motivator și organizator cel mai important în elaborarea unei largi lucrări, coordonată de ea și de mine: *Politici sociale: România în context european* (publicată în 1994 în română și în 1995 în engleză). După 1990 cele mai multe proiecte de cercetare în domeniul politicilor sociale le-am realizat împreună cu soția mea, care, în calitate de șefă a Catedrei de asistență socială, era foarte interesată în acest domeniu. În plus, am putut beneficia de spiritul ei de organizare și de capacitatea de a atrage resursele necesare. Spre satisfacția noastră, cartea a stat la baza introducerii disciplinei de politici sociale la mai toate secțiile de sociologie și asistență socială din țară.

În 1999, cercetările realizate între timp sunt sintetizate într-un nou volum, de data aceasta centrat exclusiv pe analiza situației din țara noastră: *Politici sociale: România 1990 – 1998*.

Populația de țigani mi s-a părut de la început a fi o importantă direcție a noii politici sociale. În 1992-93, împreună cu soția și un larg grup de colegi, am realizat o cercetare asupra situației social-economice a romilor. Am ajuns cu toții la concluzia că aici este o problemă foarte importantă a societății românești, care trebuie luată cu toată seriozitatea în considerare, dar și abordată altfel. Ca români, percepția noastră a acestei probleme era mai degrabă confuză, dominată de ceea ce noi am diagnosticat a fi *un amestec de ignorare și îngrijorare*. Interesul a fost accentuat de experiența prilejuită de zilele Revoluției. Solidaritatea socială, crearea consensului în reconstruirea noii societăți, o societate împreună cu toți și pentru toți erau aspirațiile mele și nu numai ale mele. În zilele dure ale Revoluției cu toți am fost plăcut surprinși de atitudinea multor țigani care, cu multă dăruire și curaj, puteau fi văzuți în cele mai periculoase puncte. Aveam o cunoaștere destul de vagă, aș zice superficială, a problemelor populației de țigani. Ca sociolog aveam credința că ei trebuie sprijiniți să se integreze într-o societate modernă.

Ca ministru al muncii și protecției sociale am introdus un sistem care din păcate nu a mai fost continuat ulterior: angajarea în fiecare Direcție județeană a cel puțin unui țigan care să realizeze o punte de comunicare cu comunitățile respective. Cercetarea, realizată cu sprijinul UNICEF, s-a finalizat într-o carte coordoantă de soția mea și de mine: *Tigani: între ignorare și îngrijorare* (1993). Cartea, pe lângă analiza situației social-economice a populației de romi, încerca să schițeze liniamentele unei politici sociale coerente de suport în vederea depășirii situației de marginalitate socială și economică. Cercetarea a fost reluată în 1998, lucrarea fiind în curs de finalizare.

Din 1992 am lansat la Institut un larg program de analiză a sărăciei. Eram conștient de atunci că va urma o explozie a sărăciei și că politica în domeniul veniturilor este cea mai importantă componentă a politicii calității vieții în această perioadă dificilă a tranziției. În 1995 am coordonat publicarea primei lucrări care evalua configurația sărăciei în România - *Dimensiunile sărăciei: România 1994*. Alături de analiza sărăciei, s-au adăugat preocupările legate de politica anti-sărăcie: ce ar trebui făcut pentru a resorbi explozia sărăciei. O concluzie centrală a tuturor acestor studii, publicate în ultimii ani este că problemele sociale ale Românie nu sunt pur și simplu efectele inevitabile ale tranziției, ci un produs combinat al opțiunilor privitoare la reforma economică și a deficitului grav de politică socială. În continuarea studiilor de diagnostică a sărăciei, în ultimii ani am lucrat destul de mult la politicile anti-sărăcie.

În ultimii ani mi s-a conturat tot mai clar ideea că în condițiile actuale ale țării noastre este nevoie de o analiză globală a configurației problemelor sociale și de trecere de la o politică socială reactivă și de corecție marginală a sărăciei, la o politică globală a dezvoltării sociale. În ultimul timp aceasta este direcția în care încerc să-mi orientez activitatea.